

*Utolj. 1905. évf. Könyv. I. 14.
csellós kemény. 102 1/2*

AZ ESZMÉNY A MŰVÉSZETBEN

IRTA

TAINE H.

(AZ «ECOLE DES BAUX-ARTS»-BAN TARTOTT ELŐADÁSOK.)

FRANCIÁBÓL FORDÍTOTTA

HARRACH JÓZSEF

J. K. 157-164

BUDA-PEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

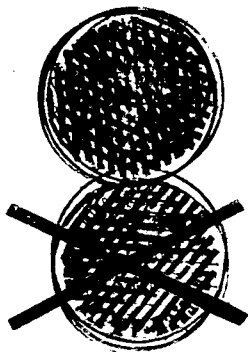
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1879.

JATE Egyetemi Könyvtár

J000148349

30325

FRANKLIN TÁRSULAT NYOMDÁJA.

SAINTE-BEUVE URNAK.

AZ ESZMÉNY A MŰVÉSZETBEN.

Uraim !

Ugy tűnik föl, mintha azt a tárgyat, melyet önöknek előadni készülök, csak a költészet tárgyalhatná. Ha eszményről szólnak, teszik azt szívökkal; ama végtelenül szép álmra gondolnak, mely által kifejezik legszebb érzelmeiket; halk hangon említik, bizonyos visszatartott lelkesedéssel; ha emelkedettebben teszik, akkor történik az versben, kardalban; csak ujjaik hegyével illetik vagy összekulcsolt kezekkel, mintha boldogságról, égről vagy szerelemről lenne szó. Mi azonban, szokásunk szerint, naturalistákként, módszeresen, elemzés által tárgyaljuk és törekszünk jutni, — nem ódához, hanem bizonyos törvényhez.

Legelőször meg kell azonban érteni e szót *eszmény*; grammatikai magyarázata nem nehéz. Emlékezzünk vissza a remekmű ama definitiójára, melyre e tanfolyam elején jutottunk.* Azt mon-

* A művészet philosophiája. Taine után fordította Szana T. 45. l.

dottuk, hogy a remekmű feladata valamely lényeges vagy feltűnő jellemvonást világosabban és tökéletesebben visszatükröztetni, mint azt a tárgyak a valóságban teszik. E végett a művész ezen jellemvonás eszméjét alkotja magának és ezen eszméje szerint változtatja át a valóság tárgyait. Ezen tárgy így átváltoztatva, az *eszmének* megfelelő lesz, más kifejezéssel *eszmény*. Így jutnak a dolgok a valótól az eszméhez, midőn a művész azokat eszméje szerint módosítva reprodukálja és úgy módosítja, hogy ha megtalálva és kiválasztva az azokban a feltűnő jellemvonásokat (*caractère*), rendszeresen megváltoztatja részeik természeti viszonyát, hogy ezen jellemvonásokat így láthatóbbakká és uralkodóbbakká tegye.

I.

Vannak-e az eszmék között, melyeket a művész mintájában kifejez, magasabbak? Lehet-e azt állítani, hogy valamely jellemvonás a többinél nagyobb értékkel bír? Van-e valamennyi tárgynak oly eszményi alakja, melyen kívül minden más helytelen és hibás? Lehet-e bizonyos elrendezési elvet találni, mely által meg lehessen határozni a különböző remekművek rangját?

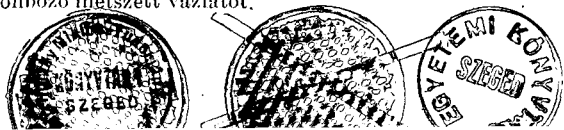
Első pillantásra az ember kecsegtetve érzi magát azt mondani, hogy nincs; az általunk talált definitio a kutatás elől mintegy elzárni látszik az utat; azon hiedelemre vezet, hogy minden remekmű egy színvonalon áll és hogy az önkény tere nyitva áll. Valóban, ha a tárgy eszmény lesz, csupán az által, hogy az eszme megfelelője, egyre megy, legyen az eszme bár minő; az a művész választására van bízva; választhat közöttük ízlése szerint s nem szólalhatunk föl ellene. Ugyanazon tárgyat előadhatja így vagy úgy, sőt valamennyi közvetítő mód szerint, és úgy látszik, hogy a tör-

ténet ugyanazon részen van, melyen a logika és hogy a theoria szentesítve van tények által. Tekintsenek a különböző századokra, a különböző nemzetekre, a különböző iskolákra. A művészek különböző származásúak, szelleműek és nevelésűek lévén, ugyanazon tárgy különbözőképen hat rájuk; mindenik a maga szempontja szerint veszi azt; mindenik különböző jellemvonást talál abban, mindenik eredeti eszmét alkot magának felőle és ezen eszme nyilvánulva az új műben, az eszményi alakok csarnokában hirtelen új mesterművet állít fel, mint új istenséget a teljesnek hitt Olympuson. Plautus szindarabban feltüntette Eucliont, a szegény fősvényt; Molière elővette ugyanazon személyt és alkotta Harpagont, a gazdag fősvényt. Két század mulva, a fősvény, nem ostoba és meggyalázott, mint azelőtt, hanem félelmes és diadalmas lesz Grandet atyában Balzacnál és ugyanazon fősvény kilépve provinciájából, párizsi lesz, kosmopolita és négy fal közé zárkozott poéta (poète en chambre), s szolgáltatja ugyanazon Balzac által Gobseck uzsorást. Egyetlen helyzet, a hálátlan fiai által gyötört atyáé, szolgált tárgyúl Sophokles *Oedipus Kolonosban*, Shakespeare *Lear király* című műveiknek úgy, mint Balzac *Père Goriotjának*. Valamennyi regény és szindarab ifju férfit és ifju nőt tüntet föl, kik szeretik és el akarják venni egymást; hány különböző alakban tünt föl e pár Shakespearetől Dickensig és Ma-

dame de Lafayette-től George Sandig! A szerelmesek, az atya, a fősvény s valamennyi nagy typus mindig fölújítható: s ezt tették is s tenni fogják ezután is, mert épen az a valódi lángész saját jegye, egységes dicsősége és örökölt kötelessége, hogy föltaláljon a megállapodás és hagyományon kívül levőből.

Ha az irodalom művei után a festészet műveire tekintünk, a jellemvonás szabad választásának joga még határozottabban megállapítottnak tűnik föl. Tizenkét mythologiai személy és jelenet határozta meg a nagy festészetet; a művész önkénye kitűnik itt a művek sokfélesége, valamint az eredmények teljessége által. Nem merjük az egyiket a másik rovására dicsérni, nem helyezzük a tökéletes művet más tökéletes mű fölé, nem mondjuk, hogy inkább követendő Rembrandt mint Veronese, vagy Veronese inkább mint Rembrandt. És mégis, minő ellentét! Az *emauszi vacsorában** Rembrandt Krisztusa egy feltámadott, hullaszerű alak, sárgás és fájdalmas, ki érezte a sír hidegségét és kinek szomorú, szánalmas kinézése az emberi nyomorra emlékeztet; mellette két tanítványa van, kopasz és őszfejű, öreg, fáradt munkások, kik a korcsma asztalánál ülnek; egy istálló-szolga bambán tekint, míg a visszatérő fölfeszített háta mögül idegen, túl-

* Lásd a Louvrebán levő képet és az attól kissé különböző metszett vázlatot.

világi fény csillog. Ugyanezen eszme erőteljesében nyilvánul az ugynevezett százforintos lapban (Christ aux cent florins)¹; ez csakugyan a nép Krisztusa, a szegények megváltója, ama flamand pinczék egyikében állva, hol a Lollardok egykor imádkoztak és szöttek: rongyos koldusok, kórházak nyomorultjai nyújtják feléje esdő kezeiket; térdelő, esetlen parasztnő erősen rászögzett szemekkel és a mély vallás boldogságával tekint rá; targonezára helyezve egy sántát hoznak; láthatók rongyos csavargók ócska, zsiros, színtelen köpenyekben, skrofulás vagy alaktalan tagokkal, sápadt, kiélt vagy eltompult arczokkal; van itt utálatosak és betegek sopánkodó egész tömege, egy neme az emberi söpredéknek, a kikre egy nagyhasú polgármester, otromba polgárok durva közönnyel tekintenek, de kikre Krisztus gyógyító kezeit áldva terjeszti ki, míg természetfölötti fénye elárasztja és szétszórja sugarait a nedves falakig. Ha a szegénység, a szomorúság és csillogó sugartól átrezgett komorság mesterművet alkotott, a gazdagság, az öröm, a fény és teljes nap mosolygó csillogása, hasonlóan mesterművet teremt. Tekintsék csak meg Velenczében vagy a Louvre-ban Veronese Krisztus utolsó vacsoráját ábrázoló három képét. Oszlopszattal és szobrokkal diszített építmény fölött a magas ég terül el; a csillogó fehérség és a különböző márványok tarkasága ünneplő urak és hölgyek társaságát fogja körül;

XVI. századbeli, velencei pompájú ünnep ez; Krisztus a középben van és körülötte hosszú sorokban a nemesek selyem köntösben, a herczegnők brocart ruhákban, esznek és nevetgélnek, mialatt az agarak, kis szerecsenek, törpék és zenészek lebilincselik a környezetben levők szemeit és füleit. Fekete és ezüst prémű uszályok hullámszának az aranyhimzésű bársony szoknyák körül, a gallérok csipkézete körülövedzi a nyak átlász-fehérségét; gyöngyök csillognak a szőke hajfürtökben; az üde testszín gyöngéden és teljes ereken pezsgő fiatal vérre enged következtetni; a szellemes és élénk fejek mosolyra derültek, és az általános színezet ezüstös vagy rózsás fénye fölött megjelenő arany-sárga, török-kék, az intensív skarlát, a sugaras zöld, a megtört színek, összefolyva, befejezik finom és nemes harmoniájok által ez aristokratikus és kéjteljes költészet luxusát. — De van-e másfelől valami jellemzőbb egy pogány Olympusnál? A görög irodalom és szobrászat megalapítá egész kör-rajzát; úgy látszik, mintha annak minden újítása meg lenne tiltva, minden alak meg levén határozva, minden föltalálás meg levén kötve. És mégis, hány festő tevé azt vásznára; addig nem ismert jellemvonásokat hoz létre Raphael *Parnassus*ában, hol a szem tisztán emberi kecsű és bájú szép fiatal nőt vesz észre, egy Apollót, ki szemeit ég felé fordítván, elfeledkezik magáról ceterája hangjait hallgatva; ez a rhythmikus és

gyöngéd formák mérsékelt összeállítása, a szüizes meztelenség, melyet az azon eláradó szerény hang és a freskó majdnem halványnya lett színezete még szüizesebbé tesz. Ellentétes jellemvonásokkal kezdé Rubens majdnem ugyanazon munkát. Semmi sem oly kevésbé antik mint az ő mythológiája. Kezei között a görög istenségek flamand testek lettek, lymphatikus törzsszel és vérrel; égi ünnepélyei Ben-Jonson mascarade-aihoz hasonlítanak, melyeket ugyanakkor I. Jakab udvara számára rendezett: merész meztelenségek még kiemelkedik az aláhulló redőzet csillogása által; vannak itt kövér és fehér Venusok, melyek a kéjencznő ledérségének mozdulatával tartják vissza kedvesöket; ravasz Ceresek, kik nevetnek, kövér és duzzadt syrenák hátai, lágy és hosszan szétterülő élő hústömegek, mozgalmas lendületek, az érzéki vágy heve, a fékevesztett és győztes érzékiség pompás elmutatása, melyet még táplál a vérmérsék, melyet a lelkiismeret nem gyötör, mely állatiassága daczára is költői lesz s egyetlen mozzanat által gyönyöreiben egyesíti az egész természet szabadságát és a civilisatio minden pompáját. Itt még egy csúcspont is el lön érve: «kolosszális, önfeledt kedélyesség lengi át az egészet; a németalföldi titánnak oly hatalmas szárnyai voltak, hogy a napig emelkedett, holott mázsás hollandi sajtok függtek lábain.» * Ha végre, a helyett hogy két

* Heine H. *Reisebilder*. I. 154.

különböző fajú. művészt hasonlítaniának össze, ugyanazon nemzet körében maradnak; emlékezzenek csak vissza azon olasz művekre, melyeket önöknek leírtam: mennyi keresztrefeszítés, születés, angyali üdvözet, Madonna a gyermekkel, mennyi Jupiter, Apollo, Venus és Diana van itt, sőt ugyanazon egy jelenet három mester, Leonardo da Vinci, Michel-Angelo és Correggio által is földolgozva. Lédájukról szólok, melynek legalább három metszetét mindenestre ismerik. Leonardo, Lédát állva tünteti föl, meztelenül, lesütött szemekkel, míg szép testének görbe, kigyózó vonalai fensőbb nemességgel és mesterkéeltséggel hullámznak; a majdnem emberi hattyú a házastárs mozdulatával fogja őt körül szárnyaival, a körülötte mászkáló ikreknek ferde metszetű, madár-szemeik vannak; sehol sincs az antik idők titka, az ember és állat mély rokonsága, az egységes és egyetemes élet pogány és philosophiai végtelen érzete tisztább tanulmány által kifejezve és sohasem mutatta a lángelme jós belátását mélyebben és általánosabban. — Ellenben, Michel-Angelo Lédája, a koloszszális és harczoló faj királynője, ama dicső szüzek egy kiváló testvére, kik fáradtan alusznak a Mediciek kápolnájában,² hol fájdalmasan ébrednek föl, hogy újra kezdjék az élet harczát; nagy, meghosszabbított teste megfelelő izmokkal és alkotással bír: arcza kicsiny, nincs abban az öröm vagy derűtségnek legcsekélyebb nyoma; sőt bizonyos fokig

komoly, majdnem komor. Hatalmas tagjait Michel-Angelo tragikus szelleme lengi át, ez hatja át a heroikus törzset és teszi merevvé a redős szemöldök alatt levő határozott tekintetet. A század változik és a férfias érzetek helyét nőies érzetek foglalják el. E jelenet Correggionál fiatal lányok fürdőjévé változik át, a fák kedves zöld visszfénye alatt és zugó, csörgedező víz játszi mozgásai között. Minden csábos és vonzó; a boldog álom, a gyöngéd kellem, a teljes gyönyör sohasem nyilvánult és sohasem zavarta a lelket hathatósabb és élénkebb nyelv által. A testek és fejek szépsége nem nemes ugyan, de hívogató és behizelgő. Gömbölyűek és mosolygók, átlász-fényűek, a nap által megvilágított virágokon tavaszias jellemvonás uralodik; a világosság által áthatott testök fehérségét még emeli a legüdébb ifjuság zománcza. Egy szőke, tetszelgő leány, erős törzsszel, kinek hajzata majdnem fiúéhoz hasonló kinézést nyújt, tartja vissza a hattyút; egy kicsike, hamis és kecses leányka tartja az inget; társa belép és a légies fátyol alól, mely őt körüllepi, áttetszenek szép testének teljes körvonalai; a többiek, kik incselkedők, kicsiny homlokúak, nagy ajkúak és állúak, játszanak a vízben, makacs s gyöngéd hanyagságot tüntetve föl; Léda mosolyog és ellágyul s tartásában még nagyobb odaadás van kifejezve; a kellemes, elkábító érzelem, mely az egész jeleneten elterül, hozzájárul aléltságában extazisának leg-

magasabb fokán. — Melyiknek adjunk elsőséget? s mely jellemvonás magasabb, a kicsapongó boldogság elragadó kelleme, a magasratörő erély tragikus nagyszerűsége vagy a szellemi és mesterkéltségek sympathia mélysége? Mindannyi megfelel az emberi természet lényege valamelyik részének, vagy az emberiség fejlődése valamelyik lényeges mozzanatának. A boldogság és szomorúság, az egészséges józanság és mystikus ábránd, a tevékeny erő vagy finom érzékenység, a nyugtalan szellem rendkívüli látványai vagy az állati öröm hatalmas kitörése, valamennyi említett nagy tényezőknél részök van az emberi életben. Századok és népek törekedtek azokat napfényre hozni; mit a történelem kimutatott, azt a művészet összefoglalja; és miként a különböző természeti teremtmények, bárminő legyen szervezetök és ösztönök, helylyel bírnak a világban és megtalálják a tudományban magyarázatukat: úgy az emberi képzelem különböző művei, bárminő legyen az elv, mely azokat lelkesíti és az irányzat, melyet kifejeznek, megtalálják igazolásukat a rokonszenves kritika által és megtalálják helyöket a művészetben.

II.

És mégis, a képzelmi, úgy, mint a való világban, vannak rangfokozatok, mivel különböző ér-

tékek vannak. A közönség és műértők kijelölik előbbieket és becsülik utóbbiakat. Három év óta átfutván az olasz festészet öt századát, hasonlólag jártunk el mi is, sőt nem is tettünk egyebet. Mindig, minden lépésnél ítéletet hoztunk. A nélkül, hogy tudtuk volna, kezünkben mérlegelő eszközünk volt. Ma már mindenki beismeri, hogy bizonyos költők, mint Dante és Shakespeare, hogy bizonyos zeneszerzők, mint Mozart és Beethoven első helyet foglalnak el a művészetben. Századunk valamennyi írója között igazságot szolgáltatnak Goethenek. A flamand festészetet illetőleg, senkisem vitatkozik ma már Rubens érdemei fölött; ugyanígy áll a dolog a hollandi Rembrandtra, a német Dürer Albertre és a velencei Titiánra nézve. Az olasz újjászületés (renaissance) három művésze, Leonardo da Vinci, Michel-Angelo és Raphael egyhangúlag a többi fölé emeltetik. — Azonkívül, ama végleges ítéletek, melyeket az utókor kimond, igazolják tekintélyöket oly mértékben, mint azt kiérdemelték. Legelőször a művész kortársai jönnek annak megítélésére s ezen vélemény, melyhez annyi szellem, vérmérsék és különböző nevelés járul, — jelentékeny, mivel az egyéni izlés elégtelensége mások izlésének különfélesége által van kiegyenlítve; az előítéletek harcznak egymással, ellensúlyozzák egymást s így a kölcsönös és folytonos kiegyenlítés lassanként a végső véleményre s végre az igazságra vezet. Ez megtörténvén, új

szellemtől áthatott más század veszi kezdetet s. azután újra más; mindkettő felülvizsgálta a függő ügyet, s mindenik a maga szempontja szerint; így keletkeznek a mélyreható kiigazítások és határozott megállapítások. Midőn a mű így haladt törvényszéktől törvényszékhez, az arról hozott ítéletek fokenként átjutnak a századok sorompóin, a vélemények végre egy végső ítéletben egyesülnek, s így valószínűvé lesz, hogy ezen ítélet találó; mert ha a mű nem lenne kiváló, akkor nem egyesíthette volna az oly különböző sympathiákat egy szövetségben. Hogyha a szellem korlátozottsága, a korszakok és népek e sajátsága, azokat, ugymint az egyéneket, néha helytelen ítéletre, félreértésre vezeti, ott, mint az egyéneknél, a szétáradó különbözőségek, az egymásra toluló hullámozások megtörnek, egyik a másik által fokenként azon megállapodás- és határozottságra jut, hol a vélemény elég biztosan és törvényesen szentesíttetik, melyben teljes bizalommal és belátással nyugodhatunk meg. Végre ide veendő az ösztönszerű izlés egyetértése s így a kritika e modern eljárása a tudománynak és közérzetnek tekintélyt szerez. A kritikus ma már tudja, hogy egyéni izlésének nincs becse, hogy el kell tekintenie vérmérséke- és érdekeitől, hajlamai- és pártállásától, hogy mindenekelőtt a tehetségre kell tekintettel lennie, hogy a történeti felfogás első ténye abban áll, hogy magát azon emberek he-

lyere tegye át, kiket meg akar bírálni, hogy át kell helyeznie magát ösztöneikbe, szokásaikba, hogy meg kell barátkoznia érzéseikkel, áthatni gondolataikat, előidézni magában benső, lelki állapotait, hogy maga elé kell idézni mindezeket a legapróbb részletekig és megérezkíteni lelkületöket, hogy képzeletében-vizsgálnia kell ama körülményeket és befolyásokat, melyek a művész szellemével egyesülve, előidézték működésöket és vezérelték életöket. Ily munka, illetőleg a művész álláspontjára való helyezkedés a leghelyesebb megértést nyújtja és úgy, miként az, az analysis által keletkezik, azonos minden tudományos eljárással, alkalmas a tökéletesítésre és haladásra. E módszert követve, helyeselhattuk vagy gáncsolhattuk a művészt, korholhattunk valamely részletet vagy dicsérhattuk az egyik darabot ugyanazon műben, meghatározhattuk értékét, kijelölhattuk a haladásokat vagy tévedéseket, fölismerhattuk a virágzási korokat vagy hanyatlásokat, és nem önkényűen, hanem általános szabály szerint. E titkos szabály az, melyet önök előtt fölleplezni törekszem, melyet meghatározni és kimutatni akarok.

III.

Vizsgáljuk tehát definíciónk különböző részeit. Feltünővé tenni valamely kiváló jellemvonást, ez a

remekmű célja. Minél inkább közeledik valamely mű e célhoz, annál tökéletesebb lesz; más szavakkal, annál határozottabban és tökéletesebben tölti be a kijelölt föltételeket, annál magasabb fokot foglal el. Két ilyen föltétel van: a jellemvonásnak lehetőleg fontosnak és kifejezőnek kell lenni. Tanulmányozzuk közelebbről a művészet e két kellékét. A dolog megkönnyítése céljából csak az utánzó művészeteket fogom vizsgálni, a szobrászatot, a drámai zenét, a festészetet és az irodalmat, kiváloán pedig e két utóbbit. Ez elég leendő; mivel önök ismerik a köteleket, mely az utánzó és nem utánzó művészeteket összefüzi.* Mindkettő arra törekszik, hogy kifejezővé tegyen valamely fontos jellemvonást. Mindkettő úgy éri el célját, hogy több összefüggő részt alkalmaznak, melyek vonatkozásait összevetik és módosítják. Egyetlen különbség van s ez az, hogy az utánzó művészetek, a szobrászat és költészet reprodukálja az organikus és morális alkotásokat és a való világ tárgyainak megfelelő művészetet teremt, mialatt a többi művészet, főleg a zene és építészet matematikai viszonyokon alapszik, hogy oly műveket alkosson, melyek nem felelnek meg a reális tárgyaknak. De egy így alkotott symphonia vagy templom ép oly élő lények mint egy írott költemény vagy fes-

* A művészet philosophiája. Taine után fordította Szana T. 33 lap.

tett alak; mert szinten organikus letezök, melyek minden részei kölcsönösen függnek egymástól és bizonyos vezérelv szerint vannak elrendezve; van arczkifejezésök, valamely intentiót fejeznek ki, sőt bizonyos kifejezést hoznak létre, hatást is idéznek elő. Mindezek alapján, eszményi teremtmények, ugyanazon rend szerint mint a többiek, ugyanazon alakítási törvény s ugyanazon kritikai szabályok alá helyezve; különvált csoportot képeznek az általános osztályban, s mint azelőtt fejtegettük, csak a bennök nyilatkozó igazságok szerint mérlegelhetők.

1. §.

A JELLEMVONÁS FONTOSSÁGÁNAK FOKA.

I.

Mit értünk tehát a kiváló jellemvonás alatt s először is, hogyan lehet megtudni, hogy két adott jellemvonás közül egyik fontosabb-e a másiknál? E kérdés által a tudományok birodalmába áthelyezve találjuk magunkat, mivel itt az önmagukban létezőkről van szó s épen az a tudományok feladata, hogy meghatározza ama jellemvonásokat, melyekből a létezők állanak. Kitérést kell tennünk a természetrajzba; nem mentegetem magam önök előtt; ha az anyag száraz- és elvontnak is tűnik föl, az mindegy. A rokonság, mely összefűzi a művészetet a tudománynyal, tisztesség egyikre úgy mint a másikra; dicsőség arra nézve, hogy alapelveit szolgáltatja a szépségnek; s dicsőség erre nézve, hogy támogatja az igazság legfőbb vívmányait.

Körülbelül száz éve annak, hogy a természettudományok fölfedezték a mérlegelés szabályát, s ezt nekik köszönhetjük; ez a *jellemvonások egymás alá való helyezésének elve*; e szerint constru-

álták a növény- és állattan valamennyi osztályozását és érvénye bebizonyult ép oly váratlan, mint nagyszerű felfedezések által. Valamely növényben vagy állatban bizonyos jellemvonások a többiekénél fontosabbak gyanánt ismertettek el; ezek a kevésbbé változók, sezen alapon nagyobb erővel bírnak a többiekénél, mert jobban ellentállnak a külső és belső viszonyok behatásának, melyek azokat megronthatnák vagy megsemmisíthetnék. — Például, a növényben kevésbbé fontos az alak és a nagyság mint a szervezet; mivel azokon belülről számos esetleges tulajdonság és kívülről számos esetleges körülmény változtatni képes, a nélkül, hogy szervezetét megronthatná. A bab, mely a földön kúszik és az ákác, mely az ég felé emelkedik, nagyon rokon hüvelyesek; a három lábnyi magasságú gabnaszál és a harmincz lábnyi bambusz rokon füvek; ugyanazon páfrány, mely a mi éghajlatunk alatt oly kicsiny, nagy fává lesz a tropikus alatt. Hasonlóképen a gerincesnél, a tagok száma, azok viszonya és elhelyezése kevésbbé fontos mint az emlők. Lehet ezen állat vízi, földi vagy légi, alá lehet vetve minden változásnak, melyet a lakhely megváltoztatása előidézik, a nélkül, hogy szervezete, mely a szopásra képessé teszi, megrontatnék vagy megsemmisülne. A denevér és cset emlősök mint a kutya, ló és ember.

A képző erők, melyek átalakíták a denevér tagjait és szárnyakká változtatták a kezeket, me-

lyek mintegy összefűzék azokat, megrövidíték és majdnem elényészteték a bálna végtagjait, nem tudák elvenni sem egyiktől, sem másiktól az organismust, melylyel kicsínyjeiket táplálják, és a repülő emlős, úgy, mint az uszó emlős rokon marad a járó emlőssel. — Így van ez a létezők minden fokán és a jellemvonások minden neménél. Ilyen szervi dispositiók sokkal nagyobb súlylyal bírnak, mintsem hogy a képző erők a kevésbbé lényegeseket érvényesülni engednék ezek mellett.

Következőleg, ha valamelyik elnyomatik, ez magával ragadja az annak megfelelőket. Más szavakkal, egy jellemvonás magával ragad más jellemvonásokat, melyek különben változatlanok és lényegesek voltak, de melyeknél az változatlanabb és lényegesebb. Például, a szárnyak létezése nagyon alárendelt tulajdonság s így az csak kisebb módosulásokat von maga után és hatás nélkül marad az általános szervezetet illetőleg. Különböző osztályú állatok birhatnak szárnyakkal; a madarak mellett szárnyas emlősök is vannak, ilyenek a denevér, a szárnyas gyíkok, mint a régi pterodaktilok; a repülő halak, mint az exoceták. Maga ama dispositio, melynél fogva egy állat repülő, oly csekély, hogy ez a legkülönbözőbb fajoknál is előfordulhat; nemcsak sok gerinczes, hanem sok izült is bir szárnynyal, s másrésről, e képesség oly kevésbé fontos, hogy majd hiányzik, majd mutatkozik ugyanazon osztállynál; öt

rovar-rend repül és az utolsó, az szárnytalan, nem repül. — Ellenkezőleg, az emlők nagyon kiváló jellemvonás levén, jelentékeny módosulásokat vonnak magok után és meghatározzák az állat szervezetét legkiválóbb sajáttságáig. Valamennyi emlős ugyanazon osztályhoz tartozik; az állat gerinczes, mihelyt emlős. Sőt tovább menve, az emlők birása mindig kettős vérkeringést, élők szülését s a tüdőnek tüdőzacskó által való körülvételeit vonja maga után, mely tulajdonság kizár ettől minden más gerinczet, mint a madarakat, hüllőket, kételtűeket és halakat.³ Általában, nézzék egy osztály, család vagy bárminő természeti lény beosztásának elnevezését, a név, melyet jelzésére választottak, mindig kifejezi annak lényeges jellemvonásait, megmutatja a szervi dispositiót. Olvassák csak a reá következő két vagy három sort és fölsorolva fognak találni oly jellemvonásokat, melyek először is elválaszthatatlan társai és melyek fontossága meghatározza az azokra következők számát, és melyek azokkal együtt járnak.

Ha most azon elvet keressük, mely bizonyos jellemvonásoknak fontosságot és magasabb változatlanságot kölcsönöz, megtaláljuk ezt a következő vizsgálódásban: az élő lényekben két részt különböztetünk meg, az elemeket és azok összeállítását; az összeállítás másodrendű, az elemek azonban alapvetők; az összeállítást szét lehet bontani az elemek széttrontása nélkül. Kétféle jellemvonást

kell tehát megkülönböztetni, az egyik mély, benső, eredeti, alapvető, ez az elemeké vagy anyagé; a másik felületes, külső, származtatott, összerakott, ez az összeállítás- vagy elrendezése. Ez a természettudományok leghasznosabb elméletének elve, az analogia, mely által Geoffroy Saint-Hilaire megmagyarázta az állatok szerkezetét és Goethe a növényekét. Az állati csontvázban a jellemvonások két csoportját kell megkülönböztetni, az egyik magában foglalja az anatómiai részeket és azok összefüggését, a másik azok meghosszabbításait, meg rövidítéseit, összeforrasztásait és egymáshoz illeszkedéseit eme vagy ama célhoz képest. Az első eredeti, a második származtatott; ugyanazon viszonyú részek megvannak az ember karján, a denvér szárnyán, a ló lábain, a macska talpán, a bálna úszonyán; másutt, mint némely kigyónál, a boánál, a fölöslegessékké vált részek már csak mint nyomok léteznek és ezen nyomok, mint magasabb terv egysége, tanuskodnak azon elemi erőkről, melyeket más, alsóbb rendű alakítások nem voltak képesek megakadályozni. Így konstatálták, hogy eredetileg és alapjában véve, a virágnak valamennyi része levél, és e kétféle tulajdonság megkülönböztetése, melyek közül az egyik lényeges, a másik esetleges, megmagyarázza a korcsszülötteket, az ép oly számos mint homályos jelenségeket, alkalmazva az élő szövet benső szálaait az eltérésekre, az összeillesztésekre és for-

radásokra, melyek azokat elváltoztatják és elrejtik. E részleges fölfedezésekből származott amaz általános szabály, hogy ki kell választani a legfontosabb jellemvonást, hogy vizsgálni kell a lényt eredetében vagy anyagjában, hogy meg kell azt figyelni legegyszerűbb alakjában, mint azt teszik a magképződés vizsgálásánál; hogy meg kell jegyezni elemeik megkülönböztető tulajdonságait, mint azt teszik az általános boncz- és általános élettanban. Valóban, az embryo által nyújtott tulajdonságok vagy valamennyi rész fejlődésének módja az, mely szerint ma a növények végtelen seregét osztályozzuk; e két jellemvonás oly nagy fontosságú, hogy egymást kölcsönösen kiegészítik; mindkettő ugyanazon osztályozás megállapítására szolgál. A szerint, mint az embryón kis, kezdetleges levelek vannak vagy nincsenek, a szerint, mint az embryo azokból egygyel vagy kettővel bír, belép a háromféle növényfaj valamelyikébe: szíktelen, egy- vagy kétszikű. Ha két ilyen levele van, akkor szára körkörös lemezekből áll, melyeknek belsőbbjei keményebbek a külsőknél, a gyökérnek folytatásában van a főtengely, virágköre csaknem mindig két vagy öt részből vagy ezek többszöröséből áll. Ha csak egy ilyen levele van, akkor szára szét-szórt edény-nyalábokból van alkotva és belül lágyabb mint kerületén, gyökere másodrendű tengelyekből van alkotva, virágörve hármasak vagy ennek többszörösei. Ily általános és állandó vonat-

kozások vannak az állatországban is és a vegkövetkeztetés, melyet a természettudományok munkájok után a morális tudományoknak szolgáltatnak, az, hogy a jellemvonások többé-kevésbé fontosak, hogy abban találják erejük mértékét, hogy minő fokig képesek a támadásoknak ellentállani, hogy következőleg kisebb vagy nagyobb változatlanságuk jelöli ki a rangfokozatban mélyebb vagy magasabb helyöket, hogy végre változatlanságuk nagyobb, mintsem hogy a létezőkben mélyebb összefüggést hozhatnának létre, mi nem a csoportosításhoz, hanem az elemekhez tartozik.

II.

Alkalmazzuk ezen elvet az emberre, először is az erkölcsi emberre és a művészetekre, melyek őt tárgyúl használják föl, azaz a drámai zenére, a regényre, a színmű- és hőskölteményre és általában az irodalomra. Melyik itt a jellemvonás fontosságának rendje és hogyan lehet változandóságuk különböző fokát megállapítani? Erre nagyon egyszerű és nagyon biztos eszközt nyújt a történelem, mivel az események, melyek az emberi cselekvények által nyilvánulnak, befolyznak azon eszmék- és érzelmekre, melyeket benne észlelhetünk. Az idő a sánczásóhoz hasonlóan, mintegy kapar és váj rajtunk és megállapítja erkölcsi geo-

logiánkat; hatása alatt sörben vonulnak el egymás fölé helyezett rétegeink, némelyek nagyon gyorsan, mások nagyon lassan. Ásója első hasításai, puha földön, könnyen hatolnak át, mely a vízáradás által keletkezett felszínes földréteghez hasonlítható; ezután következik az erősebb talaj, sűrűbb homok, melynek eltávolítása hosszantartó, nagy munkát igényel. Mélyebben a mészkövek területnek el, a tömör és erős márványok, palarétegek és egész korszak kitartó munkájára van szükségünk, hogy mélyen hasítsunk, sok aknázó robbantásra, hogy végére érjünk. Még mélyebben, végtelen távolságokban terül el az ösgránit, a többi alapja s századok leghatalmasabb munkája sem merítheti ki egészen.

Az ember külsőjén vannak erkölcsi eszméi, bizonyos szellemi irány, mely három vagy négy évig tart; ezek a pillanat-, a divatéi. Párizsból Amerikába vagy Sinába ment utazó, pár év múlva visszatérve, nem találja meg többé ugyanazon Párizst, melyet elhagyott. Vidékiesen és hazátlanul érzi magát; a tréfálgatás megváltoztatta irányát; megváltozott a klubbok és kis színházak szótára; a járdataposó uracs nem bir többé ama eleganciával, más mellényt, más nyakkendőt visel; botrányai és tréfái másféle értelemmel bírnak; így tűnt föl Párizsban egymásután a «petit-maitre», az «incroyable», a «mirliflor», a «dandy» az arszlán, a «gandin», a «cocodès» és a «petit

creve». Eleg egynehány év arra, hogy megváltoztassa és helyettesítse a nevet és dolgot; a toilette változatai mérlegelik ezen intelligencia fájának változatait; az ember valamennyi jellemvonása között ez a legfelületesebb és legkevésbé állandó.

Ezek mellett erősebb jellemvonások csoportja is keletkezik, s ez tart husz, harmincz, negyven évig is, körülbelül egy történeti félkorszakig. Most végződik egy, melynek központja 1830 körül volt. Ilyen alakokat találunk Dumas S. *Antony*-jában, Hugo Viktor első szindarabjaiban, — önök nagybátyáik és atyáik emlékezetében és elbeszéléseiben. Nagy szenvedélyű, sötéten ábrándozó emberek ezek, entuziaszták és érzelgősök, politikusok és lázadók, humanus érzésűek és újítók, színlelt mellbetegek, a szerencsétlenség látszatával, tragikai mellényekkel s azon nagyhatású hajzattal, melyet Dévéria metszetei mutatnak; első pillantásra ma heveseknek és naivoknak látszanak, de azért a lelkesedés és nagylelkűség nem tagadható meg tőlök. Összefoglalva mindent, ez az új faj plebejusa, ki gazdagon van fölruházva tehetséggel és vágyakkal, melyek először jutva a világ fölszínére, robajjal mutatják a szellem és szív zavarát. Érzelmei és eszméi ugyanazok, melyek egy egész nemzedékéi; ez oka annak, hogy eltűnésökre egy egész nemzedék megváltozása szükséges. Ez a második csoport és az idő, vala-

mint a történelem kimutatja fontosságának fokát, kimutatva önöknek azok mélységét.

Most a harmadik rend nagyon sokat átölelő, nagyon jelentékeny csoportjához jutottunk. Azon jellemvonások, melyekből e csoport alakult, főmaradnak egy történeti teljes korszakon át, ilyen a középkor, az újjászületés vagy a klasszicismus korszaka. A szellem ugyanazon formája uralkodik egy vagy több századon át és ellentáll a titkos csáboknak, a heves elnyomásoknak, az alattomos-ság minden csapásának és a titkos támadásoknak, melyek azt minden fokán folyton ostromolják. Nagyatyáink láttak egy ilyent letűnni: ez a klasszicismus korszaka volt, mely végződött a politikában a forradalommal, 1789-ben, az irodalomban Delille-lel és M. de Fontanes-nal, a vallásban Joseph de Maistre feltűnésével és a gallicanismus bukásával. A politikában kezdődött Richelieuvel, az irodalomban Malherbe-bel, a vallásban a békés és öntevékeny reformmal, mely a XVII. század elején megújítja a francia catholicismust. Tartott majdnem két századon át s föl lehet ismerni feltűnő külső jelekből. A gavallérok és nagyzók öltözetéből, mely az újjászületés kiszámított hatású ruhája volt, melyre a salonok és udvarok által igényelt, sokat representáló paróka, canon⁴ és rhingrave⁵ következett, ama kényelmes ruha, mely alkalmas a világiak kimért és változatos mozdulataira; szöveteik himzett, aranyozott, csipkével

diszített selyemből állottak, mely kellemes és fenséges diszítés oly nagy urakra volt számítva, kik csillogni akarnak rangjuk föláladozása nélkül. E folytonos és másodrendű változások közepett főnmarad e costume addig, míg a pantalon, a republikánus csizma és a komoly, czélszerű fekete kabát váltja föl a csattos czipőket, a szépen szőtt selyem harisnyákat, a csipkés gallért, a virágos mellényeket és a rózsaszínű, világoskék vagy almazöld régi udvari kabátokat. Mind e fokozatokban oly jellemvonás uralkodik, melyet Europa még ma is nekünk tulajdonít, a sima udvarias francziáé, ki alkalmas mások vezetésére, bókokat mondó, ki csiszolva van kisebb-nagyobb távolságban is Versailles udvaroncjai által, ki ragaszkodik a nemes stílhez, a nyelv és magatartás minden monarchikus illendőségeihez. Tanok és érzelmek egész csoportja csatlakozik ehhez, vagy esik el azzal; a vallás, az állam, a bölcsészet, a szerelem, a család, mind az uralkodó jellemvonást öltik fel és ezen erkölcsi dispositiók összesége megalkotja azon nagy typusok egyikét, melyet az emberi emlékezet mindig meg fog őrizni, mert abban az emberi fejlődés egyik lényeges formáját ismeri föl.

E typusok azonban letűnnek, ha még oly szilárdak és állandók is. Látjuk, hogy a francia nyolczvan év óta a demokratiai uralom megalapítására szövetkezve, elveszti udvariaságának egy

részét, előzékenységének legnagyobb részét, forrongásba hozza, változtatja és elrontja stíljét, másként fogja föl a társadalom és szellem nagy érdekeit. Egy nép, hosszú életének folyamában sok hasonló újításon megy keresztül, s mégis ugyanaz marad, nemcsak az azt alkotó nemzedék folytonossága, hanem az annak alapját képező jellemvonás állandósága által is. Ebben áll az ős-alap, mely alatt a hatalmas rétegek történeti korszakokként vonulnak el és hatalmasabb réteg terül el, melyet a történeti korszakok már nem ragadhatnak magokkal. Figyeljék meg sorban a nagy népeket, feltünésektől a jelen korokig és az ösztönöknek és képességeknek mindig oly csoportjára fognak találni, mely fölött a forradalmak, hanyatlások, a civilisatio fennakadás nélkül vonulnak át. E képességek és ösztönök a vérben vannak, s azzal változnak meg; azok megtörésére a vért kell megváltoztatni, azaz új invasiót eszközölni, hosszú időre nyúló hódítást és a fajok keresztezését kell előidézni vagy legalább is helyváltoztatást, illetőleg, új éghajlatnak lassú behatásait, szóval, a vérmérsék és testi szervezet új átalakulását. Midőn ugyanazon országban a vér majdnem egészen tiszta marad, a lélek és szellem ugyanazon alapja, mely az első ős-szülékbe szállt, megmarad a legkésőbbi unokákban is. Homér helénje, a bőbeszédű és csevegő hős, ki harczmezőn elbeszéli ellenfelének az ő genealogiáját és törté-

netét, mielőtt dárdájával reá hajítana, végelemzésében az, mi Euripides athéni embere, a ki bölcsész, sophista, vitatkozó, ki az iskolák véleményei fölött nyilvános színházakban beszéli meg az agora köz- és magánügyeit; újra viszont látjuk őt Graeculusban, ki jellemére nézve dilettans, hivalgó és élősd, akár legyen ő Alexandriában bibliophil kritikus, a byzanci császárságban theologiai vitatkozó; a Kantakuzén Jánosok és szörszálhasogatók, kik el vannak telve Athos hegye beléjük oltott világosságának hitétől, Nestor és Ulysses valódi fiai; a civilisatio és hanyatlás husz századán át fönmaradt bennök a beszéd, az elemzés és a szörszálhasogató dialektika adománya. Hasonlólag az angol-szász, úgy, a hogy őt szokásaiban, polgári törvényeiben és barbar ős-költészetében mint kegyetlent, húsevőt és harczost, de hősi és felette nemes erkölcsű és költői ösztönű fajnak látjuk; ugyanígy tűnik föl őt század múlva is, a normand diadalok és franczia foglalások idejében, az újjászületés szenvedélyes és képzeletdús színterén a restauratio kegyetlenségében és elfajulásában, a forradalom szigorú puritanismusában, a politikai szabadság- és erkölcsi irodalom megalapításában, az erélyben, a nagyravágyás, a szomorúság, a szokások és elvek magasztosságában, mely Angolországban áthatja ma is a munkást és polgárt egyaránt. Tekintsenek a spanyolra, kit Strabo és a latin történészek elzárkozottnak, nagylelkűnek,

fékezhetetlennek, feketébe öltözöttek írnak le és lássák azt később a középkorban, midőn kifejlődött elvei mellett is ugyanaz marad, ámbár a nyugoti gótok új vért hoztak ereibe, mely szintén makacs, hajlíthatatlan és kevély, mely megsűrűsödött a maurok által s mely az ország visszanyerése és nyolcz század keresztes hadjárata folytán a harc eme hossza és egyhangúsága által még hevesebb és tüzesebb lett. Ilyen a spanyol, fanatikus és korlátozott, az inquisitorok és lovagok szokásai által körülvéve, ugyanaz volt Cid korában, II. Fülöp alatt, II. Károly alatt, az 1700- és 1808-ik év háborúiban, a despotismus és fölkelés zavarában, mely alatt szenved Spanyolország még ma is. — Vizsgálják végre öseinket, a gallokat, kikről a rómaiak találóan mondták, hogy két dologgal foglalkoznak: derekasan harcolnak és ügyesen csevegnek.* S csakugyan, ezek azon természeti adományok, melyek műveink- és történetünkben leginkább feltűnnek: egyfelől a katonai szellem, a kiváló és majdnem örült bátorság; másfelől az írói tehetség, a társalgás kellemé és a válogatott irány. Alig hogy nyelvünk a XII. században kifejlődött, a derült, hamis francia, ki mulatni és mulattatni szeret, ki tud csevegni a nőkkel, ki szeret csillogni, ki daczoskodás és heves fellobbanás által

* *Duas res industriosissime persequitur gens Gallo-
rum, rem militarem et argute loqui.*

exponálja magát, ki nagyon érzékeny a tisztelet, de kevésbé érzékeny a kötelesség eszméjét illetőleg, feltűnik irodalma és erkölcei által. A vándordalnokok énekei és a mesék, a *Roman de la rose*, Charles d'Orleans, Joinville és Froissard feltűntetik azt, mit sokkal később újra megtalálnak Villon-ban, Brontôme-ban és Rabelaisben és sokkal erősebben La Fontaine, Molière és Voltaire korában, a XVIII. század kedves salonjaiban és Béranger századáig. Így van ez minden népnél; elég összevetni történetének egy korszakát más történet egyidejű korszakával, hogy megtaláljuk a másodlagos behatások alatt a mindig érintetlen és állandó nemzeti alapot.

Ime az ősi gránit, mely egy nép életén át tart és rétegeket szolgáltat ama folytonos tömörülésekhez, melyeket a reá következő korszakok felszínre hoznak. Ha mélyebbre hatolnak, találni fognak mélyebb alapokat is; itt vannak ama sötét, óriási rétegek, melyeket a nyelvészet igyekszik földeríteni. A népek jellemvonásai alatt vannak a fajok jellemvonásai. Bizonyos általános vonatkozásoknak tulajdonítjuk a legkülönbözőbb származású népek ősrökonságát; a latinok, görögök, germánok, szlávok, kelták, perzsák, indusok ugyanegy régi törzs sarjait képezik; sem a költőzködések, sem a keresztezések, sem a vérmérsék átalakulásai nem tudtak lerontani bennök bizonyos philosophiai és társadalmi ké-

pességeket, bizonyos általános erkölcsi szokásokat és természeti felfogásokat nézeteik kifejezésében. Másrészről, ezen alapvető vonatkozások, melyek közösek valamennyiben, nem találhatók meg különböző fajokban, mint a sémita- és sinaiban; ezek másokkal, de ugyanazon rangúakkal bírnak. A fajok különbsége az erkölcsi tulajdonságban nyilvánul, úgy, miként a gerincezes, izült vagy puhányállatoknál a természetiben (*physique*); ezek határozott terv szerint alkotott lények, melyek különféle főfelosztásokhoz tartoznak. — Végre sokkal mélyebben találhatók a valamennyi magasabb fajban közös és az öntevékeny civilizatio kifejtésére képes jellemvonások, azaz: az általános eszmék felfogásával megáldott ama képesség, mely az ember hozománya és a társadalmak, vallások, bölcsészet és művészetek alapítására vezeti; hasonló dispositiók léteznek valamennyi legkülönbözőbb fajban és az azokban uralkodó physiologiai különbség végre is nem képes azokat megszüntetni.

Ilyen a sorozat, melyben az ember lelkét alkotó érzelmek, eszmék, képességek és ösztönök csoportjai egymás fölé helyezkednek; önök látják, hogy leszállva a magasabbakról ez alantabb levőkre, hogyan találja az ember azokat mindig tömörebbeknek és hogyan függ fontosságuk mértéke állandóságuktól. A természettudományokból kölcsönzött szabályunk itten egészen alkalmazását

találja és igazolja magát minden következményeiben. Mert a történetben úgy mint a természetrajzban a legállandóbb jellemvonások a legelemiebbek, a legbensőbbek és a legáltalánosabbak. A pszichologiai úgy mint az organikus egyénben meg kell különböztetni az eredeti és származtatott jellemvonásokat; eredetiek az elemek és származtatottak azok összetételei. A jellemvonás elemi, midőn az intelligencia minden fejlődésére alkalmas: ez az erős képzetek által való emelkedés képessége, melyhez az eszmék hosszú láncolata fűződik; az intelligencia bizonyos, részleges fejlesztésére nem alkalmas; mert kiterjeszti uralmát az emberi gondolkodás minden részére és kifejti tevékenységét az emberi szellem minden nyilatkozatában; mihelyt az ember okoskodik, képzeteket alkot és beszél, a szellem előáll, tudatos és uralkodó; bizonyos irányban vezeti és bizonyos utakat elzár előle. Így van ez egyébben is. Következik tehát, hogy minél elemibb valamely jellemvonás, annál szélesebb kiterjedéssel bír, s minél szélesebb kiterjedésű, annál állandóbb. Ezek a már nagyon általános helyzetek, melyek nem kevésbé általános dispositiókból indulnak ki s melyek meghatározzák a történeti korszakokat és azok uralkodó személyeit, így századunk elégedetlen és a helyes útról eltévedt plebejusát, az udvaronc nagy urat és a klasszikus korszak salonemberét, a középkor önálló és független báróját.

Ezek a nagyon benső jellemvonások és valamennyi a természeti vérmérsékben (tempérament physique) leli alapját; így Spanyolországban feltűnik az a nyers és forró érzelem kitörésének szükségletében, a túlhajtott és concentrált képzelem borzasztó nyilvánulásában; Franciaországban pedig szép és körvonalozott eszmék szükségletében és az ügyes elmélkedés alkalmas haladásában. Ezek a legegységesebb képességek, ilyen a nyelvtan által vezetett vagy kifejtett nyelv, a periodusra képes vagy képtelen phrázis, mely majd a száraz algebrai jelzésig vonatott össze, majd a hajlítható, költői és kifejezésteljes, néha szenvedélyes, erőteljes és heves kitörésekre képes, mely tulajdonságok a fajok, mint a sinai, árja és sémi különbségét állapítják meg. Itt, miként a természetrajzban, meg kell figyelni a keletkező emberi szellem embryóját, hogy kiválasszunk a kifejlett és teljes szellem lényeges vonatkozásait; erre, valamennyi között az őskor jellemvonásai a legjellemzőbbek; a nyelv szerkezetéből és a mythoszok fájából láthatni a vallás, bölcsészet és emberi társadalom jövő formáját, miként a növénynél a porodákból, melyek számából vagy azok hiányzásából meghatározhatni az osztályt, melyhez a növény tartozik, vagy typusának általános jellemvonásait. — Láthatják önök, hogy az embernél, úgy mint az állat- és növényországban a jellemvonások elhelyezésének elve ugyanazon rangfoko-

zatokat állapítja meg : a felsőbb rang és első fontosság a legállandóbb jellemvonások tulajdonsága, és ezek legállandóbbak, mivel elemiek lévén, nagyobb elterjedéssel bírnak és csakis nagyobb forrongások által változtathatók meg.

III.

Ezen erkölcsi jellemvonás létrájának megfelelő fokról fokra az irodalmi érték létrája. Minden, különben egyenlő dolog, a szerint, mint jellemvonása ki van domborítva egy könyvben, többé-kevésbé elemi és állandó, a könyv a szerint többé-kevésbé szép és önök meg fogják találni, hogy az erkölcsi geologia rétegei megfelelnek az irodalmi műveknek, melyek kifejezik annak fokát, hatalmát és tartalmát.

Van először is a divatnak irodalma, mely a divat jellemvonását fejezi ki; ez tart mint az, három vagy négy évig, néha rövidebb ideig; többnyire kihajt és lehull az év leveleivel: ez a románcz, a bohózat, a röpirat és a hullámlásban levő újdonság. Olvassanak el, ha van bátorságuk, egy vaudevillet vagy bohózatot 1835-ből: a munka ki fog esni kezeikből. Gyakran megkisérlették ezek némelyikének színrehozatalát; husz év előtt nagy hatást tettek, ma a közönség ásít mellettök s hamar letűnnek a színlapokról. Az a románcz, melyet minden zongora mellett énekelgettek, nevet-

ségessé lett; unalmas- és gyarlónak találják; előfordul még most is, de legfeljebb némely távol és félreeső vidéken; valami oly ephemer érzelmet fejezett ki, melyet a szokások bármily gyöngé változása elragadni elég erős volt; ma már kiment divatból s csodálkozunk, hogy ily badarságokban gyönyörködhettek. Így van ez számtalan irattal is, melyek közül az idő válogat; ez a felületes és kevésbé állandó jellemvonások tulajdonsága, megsemmisítik a munkákat, melyek azokat feltűntették.

Más művek valamivel erőteljesebb jellemvonásoknak felelnek meg és az azokkal foglalkozó nemzedék remekműveiként szerepelnek. Ilyen volt ama híres *Astrée*, melyet Urfé a XVII. század elején írt, egy végtelenül hosszú pásztorregény, s még unalmasabb, a lomb és virágzat bölcsője, hol az emberek a vallási háborúk öldökléseitől és az útonállók rablásaitól gyötörve, életuntságukban hallani kívánták Céladon sóhajait és érzékenykedéseit. Ilyenek voltak Scudéry kisasszony regényei *Le grand Cyrus* és *La Clélie*, hol a túlzott, raffinált és kimért galanteria behozatván Francziaországba a spanyol királynők által, az új nyelv nemes előadása, a szív finomságai és az udvariasság czerimoniái elterjedtek ép' úgy, mint a Rambouillet-palota fenséges ruhái és merev hajlongásai. Számtalan mű bírt ilyféle érdemmel, melyek már csupán a történet documentumai:

ilyenek: Lily *L'Epheusja*, Marini *L'Adoneja*, Butler *L'Hudibrasja* és Gessner bibliai pastoraljai. Még ma is léteznek ilyen művek, de jobb szeretem azokat nem idézni; gondoljanak csak arra, hogy 1806 körül Stendhal szerint «M. Es-ménard Párizsban nagy ember gyanánt szerepelt» és számítsák össze ama sok munkát, melyek ama irodalmi forradalom kezdetén, mely most végződik, felszínre kerültek, mint *Atala*, *Le dernier Abencérage*, *Les Natchez*, és Staël asszony és Byron több személye. Meg levén törve a tovább haladás útja, az idáig jutott distantiáról fáradság nélkül kiválaszthatjuk ama rajongást és szenvedést, melyet a kortársak nem vettek észre. Millevoye a *Levelek hullása* című elegiája épen oly hidegen hagy, mint Casimir Delavigne *Mes-seniennes*-jei; e két fél-klasszikus és fél-romantikus mű megfelel vegyes jellege által ama nemzedéknek, mely e két korszak között foglal helyet és eredményök tartama egészen azonos volt ama erkölcsi jellemvonással, melyet kifejeztek.

Sok nagyon feltűnő eset világosan kimutatja, miszerint a mű értéke szerint növekedik és fogy. Ugy látszik, mintha a természet előre meghatározott terv szerint állapította volna meg a próbát és ellenpróbát. Lehetne idézni sok író, kik husz másodrangú mű között teremtetek egy elsőrangút is. A tehetség, nevelés, előkészület és törekvés is, egyik úgy mint másik esetben azonos volt; az

első esetben mégis közönséges mű került ki a gö-rebből, a másodikban pedig mestermű tűnt föl. Mert az első esetben az író felületes, tűnékeny jellemvonásokat fejezett ki, míg a másodikban mély jellemvonásokat ragadott meg. Lesage husz kötet spanyol utánzású regényt irt, Prévost husz tragikus vagy megható elbeszélést; de csupán a műkedvelők keresik ma már azokat, míg *Gil Blast* és *Manon Lescautt* az egész világ olvassa. Mert mindkét esetben szerencsés gondolat állandó typust szolgáltatott a művésznek, melyek mindketteje megtalálja az őt körülvevő társadalom vagy saját szíve érzéseinek vonatkozásait. *Gil Blas* klasszikus nevelés által vezetett polgár, ki átment a társadalom különféle állapotain és szerencsés lett, elég tág lelkiismeretű, a szolga kissé mindig kiérzik rajta; ifjúságában «kevésbé picaro», alkalmazkodik a világ erkölcsiéhez, korántsem stoikus, még kevésbé patriota, de kiaknázza a hasznos s fölhasználja az élet előnyeit; vidám, sympathikus, nem hypokrita, képes alkalmilag önmagáról is ítéletet hozni, néha-néha vissza is tér a tisztesség útjára, miután nincs becsületérzés és jószág nélkül s pályáját rendezett, becsületes étellel fejezi be. Ilyen, mindenben középserű, hasonló sorsú, hasonlóan változatos és kalandos jellemvonások találhatók most és ezután is, épen úgy mint a XVIII. században. Ilyen *Manon Lescautt*ban a kétes jellemű hölgy, ki jó lány, de a fényűzés szükség-

lete erkölcszelenné tévé; azonban érzékeny már ösztönénél fogva s végre is képes hasonló érzéssel viszonzni ama határtalan szerelmet, mely érte semmi áldozatot sem kimélt; ez oly feltűnően állandó jellemvonás, hogy George Sand *Léone Léoni*-ban és Hugo Viktor *Marion Delorme*-ban újra elővették s a mozzanatok megváltoztatásával vagy a szerepek megcserélésével színre alkalmazták. De Foë irt kétszáz kötetet és Cervantes nem tudom hány drámát és elbeszélést, egyik a részletek és túlpontos aprólékosságok valószínűségével, az üzletember puritán, száraz pontosságával; a másik feltalálással, túlzás- és csillogással, egy spanyol kalandor és lovag nagylelkűségével; az egyikről fönmaradt *Robinson Crusoe*, a másiktól *Don Quijote*. Mert Robinson először is valószínűságos angol, ki ösztöneiben egészen megrögzött, mint az Angolországban ma is látható matrózainak és telepítvényeseinek fájában; elhatározásai-ban heves és nyers; szívében a biblia híve és egészen protestáns, képzelme és lelkiismerete tompa erjengésben van, mely tulajdonságok meg-hozzák végtére is a megtérés és kegyelem válsá-gát; továbbá erélyes, makacs, türelmes, fáradha-tatlan, munkára született, a continensek lakhatóvá tételére és gyarmatosítására alkalmas képességgel bír, mert ezen egyén a nemzeti jellemvonás mel-lett az emberi lét legnagyobb megpróbáltatását tünteti föl és az emberi találékonyság legfőbb lé-

nyegét, az egyént úgy mutatva be, midőn az a civilizált társadalomból kiragadtatva és a föltalálásra kényszerítve, saját ereje által annyi mesteriséget és iparágat létesít, melyek jótéteményei körülveszik őt mint a halat a víz, folyton és tudtán kívül. — Hasonlólag Don Quijote-ban, önök megtalálják először is a lovagias és beteg szellemű spanyolt, milyenné őt nyolcz század keresztes hadjárata és túlhajtott ábrándozásai tették, de azonfelül az emberi történelem örök személyiségét is, ki nagyszabású idealista, fenséges álmadozó, de sovány és roncsolt; vele szembe van állítva a hatás emelésére, a józan, földhöz ragadt, mindennapi és nyers Sancho Pansa. Idézni fogok önöknek eme halhatatlan alakok közül még egyet, melyben úgy mint a többiben, egy faj és egy korszak ismerhető fel; ezek neve közszájon forog, ilyen Beaumarchais Figarója, egy idegesebb és forradalmibb Gil Blas. Szerzője tehetséges ember volt; sokkal tüzesebb szellemű arra, hogy élő alakokat teremtetett volna, mint Molière, de egyszer mintegy önfeledetten, derűltsege, irodalmi eszközei, tiszteletlenségei, elménczkedései, merészsége, szívjósága és kimeríthetetlen szellemi ereje közepett, lefesté a valódi franczia arcképét és tehetsége a lángészig emelkedett. Az ellenpróba megtörtént; vannak esetek, midőn a lángész leszáll a tehetségig. Oly író, ki a legnagyobb bámulatra keltő s általános elismerésben részesülő alakokat te-

remt, hagy hátra olyanokat is, melyek nem életképesek, oly teremtményeket is, melyek egy század múlva elenyésznek vagy sértenek, nevetségesek s egész érdekességök a régiségbúvárok és történészek számára van föntartva. Például Racine szerelmesei marquis-k, egész jellemvonásuk a salon-modorban rejlik; a szerző úgy festi érzelmeiket, hogy az udvaroncoknak tessenek; előkelökké, udvari bábokká tette őket, de az idegenek nem képesek egy M. Hippolytet vagy M. Xiphares-t élvezni, még sokat tapasztalt és tanult idegenek sem. Hasonlóan Shakespeare-nél, a clownok nem mulattatnak többé, ifju nemesei túlzottaknak tűnnek föl és műértőnek vagy műkedvelőnek kell lenni, hogy érdeklődésünket fölkeltsék; szójátékuk elriaszt, metaphoráik érthetetlenek; nagy igényű szózagyalékuk (galimatias) a XVI. század szokásait jellemzik ép úgy, mint az elfinomodott szóáradat a XVII. század illemét. Ezek is a divat alakjai; a külsőség és pillanatnyi hatás annyira uralkodik azokban, hogy minden más eltűnik mellettök. — E két példából megérthetik a mély és tartós jellemvonások fontosságát, mivel azok hiánya leszállítja a nagy ember művét a másodrangra s azok meglevése fölemeli a kisebb tehetség művét az első rangra.

Ez oka annak, hogy átlapozva a nagy irodalmi műveket, úgy találjuk, hogy ezek valamennyije mély és tartós jellemvonást tüntet föl s hogy

így becsük is nagyobb ama jellemvonás állandósága és mélysége szerint. Ezek oly jellenségek, melyek észlelhető alakban majd valamely történeti korszak lényeges vonásait, majd valamely fajnak ösztönét és eredeti képességét, majd az általános emberi töredékeit tüntetik föl, s ezen elemi pszichologiai erők az emberi események utolsó igazságai. Nem szükséges, hogy a különböző irodalmak fejtegetésével győződjünk meg erről. Elég leend önöket figyelmeztetnem arra, hogy hogyan alkalmazzák ma az irodalmi műveket a történelemben. Ezek által pótolják a memoireok, constitutiók és diplomatiai művek elégtelenségét; mert azok meglepő világosság- és határozottsággal mutatják meg a különböző korszakok érzelmeit, a különböző fajok ösztöneit és képességeit, valamennyi elrejtett mozgató erőt, melyek egyensúlya föntartja a társadalmat s melyek disharmoniája szüli a forradalmakat. A régi India positiv története és kronológiái majdnem semmisek, de fönmaradtak hősi és szent költeményeik, s azokból láthatjuk föltárt lelkét, akarom mondani képzelmének fáját és állapotát, ábrándozásainak rendkívüliségét és erejét, philosophiai jósolgatásainak mélységét és zavarát, vallásának és institutióinak benső elveit. — Tekintsük Spanyolországot a XVI. század végén és a XVII. elején; ha önök olvassák Lazaille de Tomés-t⁶ és a koldusregényeket (les

romans picaresques),⁷ ha önök tanulmányozzák Lope, Calderon és más drámaírók műveit, két élő alakot fognak látni fölmerülni, a koldust és a lovagot, kik ezen idegen civilisatio összes nyomorát, összes nagyszerűségét és esztelenségét tüntetik föl. A mű annál szebb, minél bensőbbek a jellemvonások, melyeket föltüntet. Racine műveiből ki lehetne vonni a XVII. századbéli Franciaország monarchikus szellemének egész rendszerét, a király, a királyné, a királyi hercegek, az előkelő udvaroncok, az udvarhölgyek és praelatusok arczképeit, a kor összes uralkodó eszméit, megtalálható bennök a feudális hűség, lovagi becsület, meghunyászkodó antichambrirozás, udvari finomság, szolgai alázat, a modor tökélye, az illem uralma és zsarnoksága, a nyelv mesterkelt és természetes finomsága, a szív, keresztyénség és erkölcs gyöngédsége, szóval: a szokások és érzelmek, melyek a régi uralom vezér-elveit képezték. — Két nagy modern epopaeánk, a *Divina commedia* és *Faust* az európai történet két nagy korszakának kivonata. Az egyik megmutatja, hogy milyennek tartá az életet a középkor, a másik, hogy milyennek tartjuk azt mi. Mindkettő kifejezi a legmagasb igazságot, melyet két teljhatalmú szellem, mindenik a maga korában, elért. Dante poémája azon ember festménye, ki a tünékeny világból kiragadtatva, természetfölötti világba jut, de határozottan és önállóan; oda jut

Taine. Festmény a művészetben.

két hatalom, az exaltált szerelem, az emberi élet ezen királya, és az exact theologia, a speculativ gondolkozás e királynője által; álmadozása mystikus hallucinatio, mely majd borzasztó és fenséges s így az emberi szellem valódi állapota gyanánt tűnik föl. Goethe poémája pedig azon ember festménye, ki keresztülbarangolva a tudományt és életet, abban gyötrődve, azt megutálva, tévelyeg és tapogatódzik, míg végre resignatióval állapodik meg a gyakorlati cselekvésben, mely nélkül annyi fájdalmas tapasztalás és ki nem elégített vágy közepett sohasem hagyna fel legendai köpenyében ama eszményi formák és szellemi erők fensőbb világának keresésével, melyet csupán a szív jóslata képes megragadni. Annyi tökéletes mű között, melyek egy korszak vagy faj lényeges jellemvonását fejezik ki, vannak olyanok is, melyek ritka tünetényekként kifejeznek azonfölül valamely érzelmet, valamely, majdnem az egész emberiség csoportjaiban közösen előforduló typust; ilyenek a héber psalmusok, melyek a monotheista embert a végtelen hatalmú Istennel, a király és bíróval szembe helyezik; Kempis *Imitatio*ja, mely az érzékeny szívnek a kegyes és vigasztaló Istennel való társalgását mutatja; Homér poemái, Plato dialogusai, melyek a cselekvő ember heroikus ifjúságát vagy a gondolkozó ember kedves ártatlanságát reprezentálják; továbbá majdnem az egész görög iroda-

lom, melynek privilegiuma volt az egészséges és egyszerű érzelmek kifejezésére; végre Shakespeare, a teremtő szellemek legnagyobbja, az ember legmélyebb megfigyelője, ki a legtisztábban látó mindazok között, kik megértették az emberi szenvedélyek mechanismusát, a képzelődő agy tompa forrongásait és heves kitöréseit, a benső egyensúly előre nem látott megzavarásait, a hús és vér zsarnokságát, a jellem végzeteit és esztetenségünk vagy értelmünk setét alapjait. *Don Quijote*, *Candide*, *Robinson Crusoe* hasonló fontosságú könyvek. Ilyen fajtájú művek túléltek a századot és népet, mely azokat létrehozta. Átlépik az idő és tér rendes határait; megértetnek mindenütt, hol gondolkodó emberek vannak; népszerűségök elpusztíthatatlan s tartamuk végtelen. Ez az utolsó próbája ama viszornak, mely az erkölcsi értéket az irodalmi értékkel összeköti és azon elvnek, mely a remekműveket egymás fölé vagy egymás alá helyezi, követve az azt kifejező történeti vagy pszichológiai jellemvonás fontosságát, állandóságát és mélységét.

IV.

Hasonló létrát kell végre fölállítanunk a physikai emberre és az őt feltüntető művészetekre nézve, illetőleg a szobrászatra és főleg a

festészetre nézve ; ugyanezen módszer szerint fogjuk keresni a physikai ember legállandóbb és így legfontosabb jellemvonásait.

Hogy a divatos kabát nagyon másodlagos jellemvonás, az világos ; változik minden második vagy legalább is minden tíz évben. Így van ez a ruhával általában, mert az külsőség, dísz ; könnyen levethető ; a lényeg maga az élő test, a többi esetleges, mesterséges. Más, magához a testhez tartozó jellemvonások szintén csekélyebb fontosságúak ; ezek a mesterségből és foglalkozásból eredő sajátságok. A kovácsnak másféle karjai vannak mint az ügyvédnek ; egy tiszt másképen jár mint egy pap ; egy pórnak, ki reggeltől estig a nap hevében dolgozik, más izmai vannak, más bőrszíne, más gerinczhajlása, homlokának más redőzete, más testtartása van mint a városi embernek, ki termeiben vagy irodájában elzárkózottan él. Ezen jellemvonásoknak, kétségkívül, bizonyos szilárdságuk van ; az ember megtartja azokat egész életén át ; ha egyszer elsajátítja azokat, a szokás megmarad ; könnyű azokat elsajátítani, de nagyon csekély körülmény elegendő azok eltávolítására. Egyedüli alapjok a születés és nevelkedés véletlenségében rejlik ; változtassák meg az ember viszonyait és körülményeit s egészen más, ellenkező sajátságok fognak benne keletkezni ; a falun nevelkedett városi származású ember a falusi magatartásával fog birni, a városon nevelt falusi ember

pedig a városiével. Ha meg is maradna a harmincz évi nevelkedés származási jegye, az csak a psychologusok és moralisták által lesz fölismerhető; a test csak észre nem vehető jegyeket fog megtartani, mert a lényegét képező benső és állandó jellemvonások sokkal mélyebb alappal bírnak, mintsem hogy e változó okok azokat ellensúlyozni képesek lennének.

Más befolyások, melyek a szellemre való behatásban túlsúlyllyal bírnak, csak gyöngye nyomokat hagynak a testen; ezek a történeti korszakok. Az eszmék és érzelmek rendszere, mely XIV. Lajos korában az embert foglalkoztatta, egészen más volt akkor, mint napjainkban, de a testi szerkezet azért a legkevésbé sem különbözött; az arczképek, szobrok és metszvények vizsgálásánál legfennebb a kimértebb és nemesebb magatartást fedezhetik föl. Leginkább változik az arc; az újjászületésbeli arczki-fejezésen, mint azt Bronzino vagy Van Dyck arcképein láthatjuk, több erély és több egyszerűség van, mint a modernen; a finom árnyalatú és változó eszmék sokasága, melyek által el vagyunk halmozva, izléseink bonyolultsága, a gondolkozás lázas nyugtalansága, agyi túlfeszítése, a folytonos munka zsarnoksága, három évszázad óta finomíták, zavarták és gyötörték a kifejezést és tekintet. Végre, ha vizsgáljuk a nagy korszakokat, ezekben föl lehetne fedezni magának a fejnek bizonyos változását; a physiologusok, kik méréseket

tettek XII. századbeli koponyákon, kisebb tehetőséget találtak azokon, mint a mieinken. De a történelem, mely az erkölcsi változások oly exact lajstromával bír, csak átlag és nagyon tökéletlenül constatálja a physikai változásokat. Mert az ember állati részének ugyanazon változása az erkölcsben rendkívüli, a physikaiban pedig nagyon parányi; az agy észrevétlen módosulása örültté, bambává vagy geniális emberré tesz; egy társadalmi forradalom, mely két vagy három század mulva megújítja a szellem és akarat minden vívmányát, csak fölvirágoztatja a szerveket és a történelem, mely a szellem jellemvonásának beosztására eszközöket nyújt, nem szolgáltat ilyeneket a testi jellemvonásra nézve.

Más utat kell tehát keresnünk s itt még a jellemvonások elhelyezésének elve vezet. Önök látták, hogy az állandóbb jellemvonás elemibb; tartamának alapja mélységében rejlik. Keressük tehát az élő test elemi jellemvonásait s azért idézzék vissza lelkükbe a tantermökben látható minták valamelyikét. Ime, egy meztelen ember; mi az, mi e lelkes külső minden részében közös? Melyik azon elem, mely ismétlődve és különbözőképen váltakozva megvan ezen összeség minden részében? — A forma szempontjából véve, idegekkel ellátott és izmokkal fölruházott csontozat, itt a váll-lapoczká és a kulcs-csont, ott a lábcsontr és csipő; fennebb a gerincz-oszlop és a koponya,

mindenik a maga izülségével, domborodásaival és mélyedéseivel, a támaszra vagy emelésre szolgáló képességével és mozgalmas hús-szövetékével, mely folyton visszahúzódik és kiterjed, hogy közvetítse ama különböző positiókat és mozdulatokat. Izült, izmokkal fölruházott csontváz, melyen minden logikailag van összefűzve; a cselekvés és erő kifejtés pompás és tudós gépe: ime, ez a látható ember alapja. Ha ezek megfigyelése után tekintetbe vesszük ama módosulásokat, melyeket a faj, égalj és vérmérsék hozzászolgáltat, az izmok lágyságát vagy erősségét, a részek különböző viszonyait, a test és tagok ruganyosságát vagy megállapodottságát, kezökben van a test benső szervezete, miként azt a szobrászat vagy festészet felöleli. — Az izomrendszer fölött még egy második burok is terül el, mely szintén közös valamennyi részen; ez a földuzzadt, bibircsós bőr, mely kissé megkékülve a kicsiny erek hálózata által, kissé megsárgulva az idegek zsinóros burokja által, kissé megpirosodva a vér folyása, megtömörülve az idegcsomók összefüggése által és majd sima, majd csíkos a színhangulatrendkívüli gazdagságával és változatosságával bíró, világosságteljes a homályban, föl villanó a világosságban, az idegek érzékenysége által maga után vonva a lágy izomtartalmat és a változó hús megújítását, melynek áttetsző fátyola. Ha önök megfigyelik, azonfölül, ama különbségeket, melyeket a faj, égalj és vér-

mérsék hoz létre, ha megjegyzik, hogy a nyálkás, epés vagy vérmes mennyire gyöngéd, petyhüdt, piros, fehér, halvány, mennyire határozott, állandó, ámbrás, vastartalmú, akkor meg fogják találni a látható élet második elemét, azt, mely a festő birodalmába vág, s melyet csakis a színezés által tud kifejezni. Ezek a physikai ember benső és mély jellemvonásai, nincs szükség annak kimutatására, hogy állandók, mert az élő egyéntől elválaszthatatlanok.

V.

A physikai érték ezen létrájának megfelelő, fokról fokra, a plastikai érték létrája. Minden különben egyenlő dolog, a szerint, miként kép vagy szobor által feltüntetve, többé-kevésbé fontos, a szerint, többé-kevésbé szép a kép vagy szobor. Ez oka annak, hogy a legalsó fokon találják ama rajzokat, aquarelleket, pasztell-festéseket, szobrocskákat, melyek az emberben nem az embert ábrázolják, hanem a ruházatot, sőt a divatban levő ruházatot. A képes lapok telve vannak ilyenekkel; majdnem csupán a divat metszetei; a costume uralkodik azokban, majdnem minden túlzásaival: szűnyog-derék, szörnyű felső ruha, megrakott phantastikus hajzat; a művész mitsem törődik azzal, hogy elégteleníti az emberi testet; csak a

pillanat elegantiája, a szövetek csillogása, a keztyűk javított divata, a chignon tökéletesbítése az, mire főfigyelmét fordítja. A tollal bánó journalisták mellett ő az irón journalistája; birhat ugyan nagy tehetséggel és szellemmel, de múló ízlésnek hódol; kabátjai húsz év alatt kimentek a divatból. Sok ilyféle vázlat, mely 1830-ban forgalomban volt, ma már grotesk, értéke csak történeti. Évenkénti kiállításainkban számtalan arczkép csak a ruha arczképei és az ember helyett a moire antique-ot és a satint ábrázolják.

Vannak más festők, kik ha mindjárt művésztökből is tehetséggel is bírnak, s bárha az előbbieknél magasabban állanak, a művészetnek mégis alacsony fokán maradnak; ezek a tévútra tért szemlélők, kik regények és erkölcsi tanulmányok írására születtek, de toll helyett ecsetet tartnak kezükben. A mesterség, foglalkozás, nevelés, bűn vagy erény, szenvedély vagy szokás kifejezése ragadja meg őket. Hogarth, Wilkie, Mulready és számos angol festő birt e kevéssé festői és kiválóan írói adománynyal. A physikai emberben csak az erkölcsi embert látják; náluk a szín, rajz és az élő test igazsága alárendelt becsű. A formákkal, a színek és azok elrendezésével majd egy divathölgy frivolságát, majd egy öreg felügyelő becsületes aggodalmát, majd egy játékos aljasságát törekednek feltüntetni, s a való élet husz kicsiny, tanulságos és gyönyörködtető drámáját vagy komédiá-

ját nyújtják, melyeknek majdnem mindenike jó érzelmek keltésére és hibák javítására céloz. Világosan szólva, csak lelkeket, szellemeket és indulatokat festenek s e nemű törekvésök oly erős, hogy elnyomják vagy megbénítják a formát; sok esetben képeik karikaturák és mindig illusztrációk, falusi idyllek vagy érzelmes regények illusztrációi, melyeket Burns-, Fielding- vagy Dickensnek kellett volna megírni. Hasonló elfogultság kíséri őket történeti tárgyak kezelésénél; nem festmények, hanem történetekként fogják föl azokat, hogy kimutassák általuk valamely személy vagy korszak érzelmeit; így lady Russel tekintetét, ki halálra ítélt férjének az ostya áhítatos magához vételét szemléli, a hattyú nyakú Edith kétségbeesését, ki Haroldot Hastings halottjai között találja meg. Műveik archaeologiai és pszichologiai alapon komponálva csak az archaeologust és psychologust érdeklik vagy legfennebb a műkedvelőket és bölcsészeket. Annál jobban végzik azonban a satyra vagy dráma feladatát; a nézőnek nevetni vagy sirni kell, mint valamely színdarab ötödik felvonásánál. Világosan látható, hogy e genre excentrikus, hogy nem más, mint átnyulás a festészetből az irodalomba, vagy jobban mondva az irodalom betörése a festészetbe. Művészeink 1830-ból, első helyen Delaroche, e hibába estek, ámbár kevésbé mélyen. A plastikai mű szépsége mindenekelőtt a plastikaiban rejlik, s a művészet mindig hanyat-

lik, valahányszor mellőzi az érdekkeltésre szolgáló saját eszközeit s más művészettől kölcsönzi azokat.

Azon nagy példához jutottam, mely valamennyit egyesíti magában: értem a festészet általános történetét, s először is az olasz festészetét, melyet önöknek már három év óta adok elő. Tizenöt század alatt számos próba és ellenpróba megmutatta azon jellemvonás festészeti fontosságát, melyet az elmélet a physikai ember lényege gyanánt állított föl. Egykor az emberi állat, az izmokkal fölruházott csontváz, a hús, a színes és érzékeny bőr magában véve is foglalkoztatta és lelkesítette a művészeket, a többi mellékes volt, s ez a nagy korszak oly műveket hagyott hátra, melyeket mindenik ítélete szépeknek tart, odamegy tanulmányozni és ott keres mintákat valamennyi korszak. Viszont, más korszakokban a test érzései majd elégtelenek, majd más elfogultsággal vannak vegyítve s más előnyöknek aláhelyezve: ezek a gyermekkor a romlás vagy hanyatlás korszakai; művészeik bármennyire megáldottak legyenek, csak alárendelt vagy másodrangú műveket teremtenek; tehetségöket rosszul alkalmazzák, nem ragadják meg vagy rosszul használják föl az ember alapvető jellemvonását. A mű értéke tehát mindenütt megfelel a jellemvonás uralmának; az íróra nézve fődolog élő lelkek föltüntetése, a szobrászra és festőre nézve az élő testeké. A mint önök látták, ezen elv szerint ágaztak szét a művészet egymást követő

korszakai. Cimabue-tól Masaccio-ig a festő mel-
 lözi a perspectivát, a mintázást, az anatómiát; az
 érző és szilárd testet csak távolról, mintegy fátyo-
 lon át szemléli; a tömörség, életszerűség, a tev-
 keny szerkezet, a törzs és tagok cselekvő izmai
 nem érdeklik; a személyek nála emberek körraj-
 zai és árnyai, néha dicsőült és testnélküli lelkek.
 A vallási érzelem elnyomja a plasztikai érzéket;
 Taddeo Gaddinál theologiai symbolumokat, Or-
 cagna-nál moralitásokat, Beato Angelico-nál sera-
 phikus visiokat nyújt a szemnek. A festő, elra-
 gadtatva a középkor szelleme által, megáll és
 sokáig habozik a nagy művészet kapuja előtt.
 Ha belép oda, akkor az a perspectiva és relief
 föltalálása, az anatómia tanulmányozása és az
 olaj alkalmazása által sikerül neki; Paolo Uccello,
 Masaccio, Fra Filippo Lippi, Antonio, Polaiolo,
 Verocchio, Ghirlandajo és Antonello de Messine
 majdnem mindnyájan aranyművesek műhelyében
 tanultak, barátjai vagy utódai voltak Donatello-
 nak, Ghibertinek és a kor többi nagy szobrászá-
 nak, valamennyien szenvedélyes tanulmányozói
 az emberi testnek, valamennyien a régi pogányság
 szemeivel bámulták az izmokat és a testi erélyt,
 annyira át voltak hatva a physikai élet átérzésétől,
 hogy műveik ámbár elavúltak, nyersek és szolgai
 utánzatúak, mégis megőrizték helyöket s megtar-
 tották egész értéköket még ma is. A későbbi mes-
 terek, kik őket felülmúlták, csak elvöket fejtették

ki; a florenczi újjászületési dicső iskola alapítóinak vallja őket: Andrea del Sarto, Fra Bartholomeo, Michel-Angelo tanítványaik; Raphael hozzájok jött tanulni s lángeszének felét nekik köszönheti. Itt van az olasz s a nagy művészet központja. E mesterek valamennyijének vezéreszméje az élő, egészséges, erélyes, cselekvő, valamennyi athletikai és természeti tehetséggel megáldott test volt. «A rajzolás művészetében a legfontosabb pont, mondja Cellini, jól rajzolni egy meztelen férfit és nőt.» És elragadtatással beszél a fej gyönyörű csontjairól; «a válllapoczkákról, melyek mialatt a kar egy mozdulatot tesz, nagyhatású vonalakat rajzolnak; ama öt hasrészről, melyek mialatt a törzs előre vagy hátra hajlik, a köldök körül mélyedéseket és gyönyörű domborodásokat formálnak. Rajzolni fogod tehát a csontot, mely a két csipő között van, ez nagyon szép és keresztcsontnak, sacrumnak neveztetik.» Verocchio egy tanítványa, Nanni Grosso, a kórházban haldokolván, visszautasított egy közönséges feszületet, melyet eléje tettek s hozatott egy Donatello-félét, azt mondván, hogy «különben kétségségetesen halna meg, annyira visszaborzad művészete rosszul készített alkotásaitól.» Luca Signorelli elvesztvén egy nagyon szeretett fiát, fölfedteté a hullát és a legpontosabban rajzola le valamennyi izmot; ezek, szerinte, az ember lényegét képezik, emlékezetébe véste tehát azokat úgy mint fia hulláján találta. Most már még egy lépést kell

tennünk a physikai ember kifejtésére : hivatkoznunk kell még az izomrendszer burokjára, az élő bőr légyságára és színhangulatára, az érzékeny hús változó és finom élettevékenységére : Corregio és a velenceiek megteszik ezen utolsó lépést és a művészet megállapodik. — Virágkora ettől kezdve be van fejezve, az emberi test érzése megtalálta mindennemű kifejezését. Azután lassanként gyengülni kezd; láthatni, hogy miként fogy, miként veszít bensőségéből és komolyságából Julio Romano, Rosso, Primaticco alatt, azután hogyan satnyul az iskola conventiója, az akademia traditiója, az atelier receptje szerint. Ezen időponttól fogva a Carracci-k jóakarátú tanulmányai daczára, a művészet romlik; kevésbbé plastikai és irodalmiabb lesz. A három Carracci, nemkülönben tanítványaik és követőik, mint Dominichino, Guido, Guerchino, Baroccio drámai hatásokat keresnek, vérző martyrokat, megható jeleneteket, érzékeny kifejezéseket. A sigisbeismus⁸ és az ájtatosság unalmai vegyülnek a heroikus stíl reminiscentiái közé. A feldúzadt izomrendszerű athletikai test fölött kecses, boldog mosolyú fejeket láthatni. Az ábrándozó madonnákat, a szép Herodiászokat, a csábos Magdolnákat a világ könnyelműségei és dévajságai hatják át; ezek vezetik a kor izlését. A hanyatló festészet oly árnyalatok kifejezésére törekszik, melyeket a keletkezőfélben levő opera fejez ki. Albano boudoir-festő; Dolci, Cigoli, Sassofer-

rato gyöngéd szellemek, majdnem modernek. Pietro de Cortonna és Luca Giordanoval a kereszttyén és pogány legenda nagy jelenetei a salonok kedves bohóságaival vegyülnek; a művész már csak csillogó, mulattató, divatos rögtönző s a festészet végződik azon időben, midőn a zene kezdődik, midőn az emberi figyelem mellőzni kezdi a test erélyének szemlélését, hogy a szív ömlengései felé forduljon.

Ha most már megfigyelik az idegen nagy iskolákat, látni fogják, hogy virágkoruk és kitűnőségek föltétele ugyanazon jellemvonás uralmában rejtett és hogy a physikai élet ugyanazon felfogása kelté a hegyeken túl és Olaszországban a művészet remekműveit. Az iskolák különbségének tulajdonsága az, hogy mindenik bizonyos vérmérséket fejez ki, égaljának és országának vérmérsékét. A mesterek langesze testi fajok alakításában mutatkozik, s e czímen physiologusok úgy miként az írók psychologusok; megmutatják a nyálkás, vérmes, epés és méla vérmérsék minden következményeit és különbözőségeit, a nagy regényírók és drámaköltők módjára, kik megmutatják a képzelő, gondolkozó, mivelte vagy miveletlen szellem minden ellenhatását és különféleségét. Önök látták a florenczi művészeknél a nyulánk, szikár, izomerős, finom ösztönű, gymnastikai képességgel bíró ty-pust, miként az egy mértékletes, elegáns, tevékeny, finom szellemű fajnál és száraz országban

megállapodhatott. Megmutattam önöknek a velencei művészek gömbölyű, hullámozó és szabályosan emelkedő formáit, a telt és fehér húst, a vöröses vagy szőke haját, az érzéki, szellemi boldog typust, miként az derült és nedves országban fejlődhetett ki, az olaszok között, kiknek égalja a flamandokéhoz közelít, és kik a gyönyör érzéki költői. Önök láthatják Rubensnél a fehér vagy halvány, piros vagy vöröses arczú, nyálkás, vérmes, húsevő, nagy étvágyú germánt, az északi posványos tájak lakóját, ki nagy, de nem elnyujtott törzsszel bír; alakja szabálytalan és a rendesen túlhaladó, a hús túltengésében szenvedő, ösztöne brutális és heves, lágy húsa az indulatok hatása alatt hirtelen vörösedik, a viszontagságok által lassanként változik, s borzasztóan elégtelenedik a halál kezei alatt. A spanyol festők fajuk typusát figyelik meg, a száraz, ideges, erős izomrendszerű, a barna hegylánczai és napjának heve által edzett testet; a spanyolt, ki makacs és fékezhetetlen, az elfojtott szenvedélyek által hevesen feltörő, a benső tűz által egészen égő, setét, durva, ki nyers lett a komor származás sértő viszonyai közepett és a dögvarros légkör által, mely hirtelen föltárul, hogy egy gyönyörű rózsát, az ifjuság élénk biborát, a virágzó arczokon elterülő szépséget, szerelmet, lelkesedést láttasson. A művész annál nagyobb, minél mélyebben fejezi ki fájának vérmérsékét; s így kétségkívül, úgy mint a költő, a

történelemnek a legháladatosabb okiratokat szolgáltatja; kivonatolja és feldolgozza a physikai létezők lényegét, miként kivonatolja és feldolgozza a másik az erkölcsi létezők lényegét, s a történész kiválasztja a képék közül a nép szervezetét és testi ösztöneit ép úgy, miként feltünteti az irodalom által a civilisatio szellemi szervezetét és képességeit.

VI.

Az összhang tehát tökéletes és a jellemvonások magokkal hozzák a remekműben ama értéket, melyet bírtak már a természetben. A szerint, mint már magokban véve kisebb vagy nagyobb értékűek voltak, a műnek kisebb vagy nagyobb értéket kölcsönöznek. Midőn áthaladnak az író vagy művész szellemén, hogy a reális világból az ideálisba jussanak, mitsem veszítenek abból, a mik; többé-kevésbbé nagy erők, mint azelőtt, többé-kevésbbé ellentállók, többé-kevésbbé nagy és mély hatásokra való képességgel bírók. Most megérthető, hogy a remekművek rangfokozata miért ismétli azok rangfokozatát. A természet csúcsán souverain hatalmak vannak, melyek uralkodnak a többiek felett; a művészet csúcsán a remekművek vannak, melyek felülmulják a többit; a két csúcs egyenlő magasságú és a természet souverain hatalmai kifejeztetnek a művészek mesterművei által.

2. §.

A JELLEMVONÁS KEDVEZŐSÉGÉNEK
FOKA.

Van a jellemvonások összevetésére még egy második szempont is; ez a természeti erők szempontja, s e czimen kétféleképen lehet azokat osztályozni: az erő tekintetbe vehető másokhoz és önmagában való viszonyában. Másokhoz viszonyítva, nagyobb, ha azoknak ellentáll és azokat leküzdi. Magában véve nagyobb, ha kifelé való hatása nem a maga megsemmisítésére, hanem saját növekedésére vezeti. Két mértéke van tehát, mert kétpróbának van alávetve, először is más erők behatásának, továbbá saját benső hatásának. Egy előbbi vizsgálat megmutatta az első próbát és a többékevésbbé magas rangot, melyet a jellemvonások állandóságuk mértéke szerint nyernek s hogy kiszolgáltatva ugyanazon elnyomó okok harczának sérthetetlenebbül és hosszabb ideig maradnak fön. Más vizsgálat meg fogja mutatni a második próbát és a magasabb vagy mélyebb helyet, melyet a jellemvonások elfoglalnak, midőn önma-

goknak kiszolgáltatta saját megsemmisülésökön vagy kifejlődésökön munkálkodnak, az ahhoz tartozó egyén vagy csoport megsemmisítése vagy kifejtése által. Az első esetben, leszállottunk fokról fokra az elemi hatalmakhoz, azon elemi hatalmakhoz, melyek a természet elvét képezik és önök látták a művészetnek a tudománynyal való rokonságát. A második esetben föl fogunk emelkedni fokról fokra a magasb formák felé, melyek a természet célját képezik, s önök látni fogják a művészetnek az erkölccsel való rokonságát. A jellemvonásokat fontosságuk szempontjából tanulmányoztuk; most *kedvezőségök* (bienfaisance) szerint fogjuk taglalni.

I.

Kezdjük az erkölcsi embernél és az azt kifejező remekműveknél. Az látható, hogy a jellemvonások, melyekkel föl van ruházva, többé-kevésbé erkölcsiek, gonoszak vagy vegyesek. Tapasztaljuk mindennap, hogy némely egyének és társadalmak boldogulnak, hogy hatalmuk növekedik, vagy hogy megbuknak vállalkozásaikban, elpusztulnak, elvesznek; s valahányszor az ember életökét átlag megfigyeli, azt találja, hogy bukásuk az általános szervezet valamely hibájából, valamely törekvés túlhajtásából, valamely helyzet és képesség aránytalanságából ered, épen úgy, mi-

ként diadaluk alapja az állandóság- és benső egyensúlyban, valamely vágy mérséklése- vagy valamely tehetség erélyében rejlik. Az élet rohamos folyamában a jellemvonások oly súlyok, melyek vízi készülékeként majd elmerítenek, majd a felületen tartanak. Így keletkezik egy második létra; a jellemvonások a szerint helyezkednek el, a mint többé-kevésbé ártalmasak vagy üdvösek, kártékonyságuk vagy kedvezőségök ama nagysága szerint, melyet életünkbe visznek át, hogy elnyomják vagy föntartsák.

A megélhetésről van itt szó; az egyénre nézve az élet két fő iránynyal bír: vagy megismer, vagy cselekszik; azért két főtehetséget lehet benne megkülönböztetni, az észet és az akaratot. Ebből következik, hogy az akarat és ész jellemvonásai, melyek az embert a cselekvés- és megismerésben segítik, hasznosak és az ellenkezők ártalmasak. A tudásban és bölcsészben a megfigyelés és a részletekre való pontos emlékezés, az általános törvények gyors megtalálásával és a lelkiismeretes okossággal összekötve, az, mi minden föltevést a kifejtett és módszeres igazolás ellenőrzése alá helyez. Az államférfi és üzletember a kormányos bizonyos érzékével bír, mely mindig éber és biztos, tartós józanságú; a szellemnek a dolgok változásához való folytonos alkalmazkodásával van felruházva, mely az őt körülvevő erők mérlegelésére szolgáló bizonyos benső egyensúlyozás, bizonyos

korlátozott képzelő erő, mely a praktikus talál-
mányokra vezet, s a lehetséges és való megzavar-
hatatlan ösztönét képezi. Ez a művészen mint
finom átérzés, hullámozó sympathia, a dolgok
közvetlen, benső reproductiója, uralkodó jellem-
vonásaiknak az egész őt körülvevő harmoniák
öntevékeny nemével való rögtöni és eredeti ösz-
szefoglalása nyilvánul. Önök rátalálnak minden
szellemi műben ezt magyarázó analog dispo-
sitiók csoportjára. Mindannyi erő ez, mely az
embert célja felé vezeti és világos, hogy a maga
körében mindenik kedvező, míg megváltozása,
elégtelensége vagy hiánya annak helyébe száraz-
ságot és szegénységet visz. Hasonlólag s ugyan-
azon értelemben, az akarat is egy hatalom s ön-
magában véve valami jó. Bámuljuk az elhatáro-
zás változatlanságát, mely midőn egyszer meg-
van állapítva, ellentáll a physikai fájdalom éles
támadásainak, az erkölcsi fájdalom hosszú gyöt-
relmeinek, a gyors rázkódások zavarának, a
válogatott csábok ingerének, a számtalan meg-
próbáltatásnak, melyek az erőszak vagy fájdal-
om által, a szellem megtörése vagy a test
meggyöngyítése által azt szétzúzni törekszenek.
Bármilyen legyen is támasza, a martyrok extasisa, a
stoicusok meggyőződése, a vadak érzéketlensége,
a természeti makacsság vagy elsajátított büszke-
ség mindig szép és nemcsak az intelligenita min-
den részei, mint derűtség, lángész, szellem, ész,

tapintat, ravaszság, hanem az akarat minden tényezői is, mint bátorság, iniciativa, cselekvés, szilárdság, hidegvér, az eszményi ember részeit képezik, melyeket most szervezni törekszünk, mivel ezek a fönnebb körvonalozott kedvező jellemvonások tulajdonságai.

Most vizsgálunk kell ezen embert ezen a téren. Melyik azon dispositio, mely az ő életét azon társadalomra, melyben létezik, jótékonytá teszi? Ismerjük azon belső eszközöket, melyek neki hasznosak, keressük tehát ama belső ösztönt, mely őt hasznossá teszi másokra nézve.

Ebből egy van, mely egyetlen a maga nemében, s ez a szeretet képessége, mivel szeretni annyit tesz, mint mások jóllétét czélul venni, alárendelni magát annak, alárendelni magát más javának, annak szentelni életét. A kedvező jellemvonást legkiválóbban ebben ismerjük föl; ezen általunk szerkesztendő létrán világosan ez az első valamennyi között. Szemlélete által meg vagyunk hatva, bár milyen legyen is formája, akár nagylelkűség, humanismus, kedvesség, gyöngédség vagy természeti jóság; sympathiánkat megnyeri, bármi legyen tárgya, álljon az a tulajdonképeni szerelemből, vagyis egy emberi lénynek egy másnemű személy iránti teljes megadásából s így két életnek egyben való megalapításában; vagy álljon az a család különféle érzelmeiben, mint szülők és gyermekek, fivérek és nővérek viszonyában, vagy álljon az a

belső barátságban, a teljes bizalomban, két ember kölcsönös hűségében. Annál szebbnek találjuk, minél szélesebbkörű tárggyal bír; mert kedvezősége terjed azon csoporttal, melyhez tartozik. Innen van az, hogy a történet- és életben legfőbb bámulatunkat fejezzük ki azon önfeláldozások iránt, melyeket az általános érdekek szolgálatában némelyek kifejtettek; így a hazafiságért, mint azt látjuk Rómában Hannibal idejében, Athénben Themistokles korában, Franciaországban 1792-ben, Németországban 1813-ban; az általános szeretetért, mely a buddha vagy keresztyén missionariusokat a barbár népek közé vezeti; azon szenvedélyes lelkesedésért, mely annyi köznapi érdeken kívül álló feltalálót vezetett és mely a tudományban, bölcsészetben és a praktikus életben valamennyi szép és üdvös művet és institutiót létesített; valamennyi magasabb erényért, melyek a nyíltság, igazság, becsület vagy önfeláldozás nevei alatt, valamint önmagának az egyetemes valamely magasabb eszméje alá való rendelése által kifejlesztették az emberi civilisatiót és melynek a stoikusok, közöttük a legelső Marcus Aurelius adá az irányt és példát. Nem szükséges önöknek kimutatnom, hogy az így szerkesztett létrán, hogyan foglalják el az ellentétes jellemvonások a megfordított helyet. Ezen sorrendet már régen megtalálták: az antik philosophia nemes moráljait biztos itélettel és hasonlíthatatlan módszer

egyszerűségével már megállapították; helyes érzéssel foglalá azokat össze az egészen római Cicero, a *Kötelességekről* szóló értekezésében. Későbbi korok hozzá csatoltak ugyan némi fejlődést, de bevitték abba sok tévedést is; és a moralban úgy mint a művészetben mindig a régiek-nél kell tanítóinkat keresnünk. Ezen kor bölcsei azt mondták, hogy a stoikus eszét és lelkét Jupiter szerint alakítá; * a mai kor emberei akár azt is kívánták, hogy Jupiter alakítsa eszét és lelkét a stoikusoké szerint.

II.

Az erkölcsi értékek eme osztályozásának megfelelő, fokról-fokra, az irodalmi értékek osztályozása. Minden máskülönben egyenlő mű, mely kedvező jellemvonást fejez ki, magasabb annál, mely káros jellemvonással bir. Ha két mű ugyanazon kiviteli tehetséggel s ugyanazon természeti erőkkal színre alkalmaztatik, akkor az, mely hőst ábrázol többet ér annál, mely bambát ad elő és ezen életképes remekművek gyűjteményében, melyek az emberi gondolatok muzeumát alkotják, önök új elvünk szerint, új rangfokozatok megla-pítását fogják találni.

Mélyebb fokon vannak ama typusok, melye-

* Σοφιστὸν θεοῖς.

ket a realistikus irodalom és a komikai színház használ, akarom mondani a korlátozott, köznapi, buta, önző, gyenge és közönséges alakok. Valóban, ezek olyanok, minőket a közönséges élet nyújt, s melyek nevetést idézhetnek elő. Sehol sem találunk ezekből teljesebb gyűjteményt mint Henri Monnier *Scènes de la vie bourgeoise* című könyvében. Majd minden regényíró így szedi össze másodrangú alakjait: don Quijote Sanchoja, a koldus regények ravasz zsebmetszői, Fielding theologusai, nemesei és szolgái, Walter Scott gazdálkodó lordjai és merev protestans lelkészei, az egész népsöprede, melytől hemzseg Balzac *Comédie humaine*-je és korunk angol regényei egészen más mintákat nyújtanak. Ezen írók az embert úgy akarták festeni, mint a minő, s így kénytelenek voltak őt tökéletlenülül, összevegyítve, alantosan föltüntetni, melynek nagyobb része az idő által jellemében elnyomorékult, vagy viszonya által elsatnyult. A komikai színházat illetőleg elég lesz Turcaret-t, Basile-t, Orgon-t, Arnolphe-ot, Harpagon-t, Tartuffe-t, George Dandin-t, továbbá Molière összes marquis-it, szolgáit, pedansait, orvosait idéznem; mert a komikum sajátága abban rejlik, hogy feltárja szemeink előtt az emberi fogyatkozásokat. De a nagy művészek, kiket nemők természete vagy a meztelen igazság szeretete e szomorú fajzat tanulmányozására vezet, két műfogás által fedték

el az általuk ábrázolt jellemek köznapiságát és rútságát. Vagy járulékok vagy általánosságok gyanánt kiváló alakok kidomborítására használták fel azokat: ez a regényírók megszokásosabb eljárása s önök tanulmányozhatják azt Cervantes *Don Quijote*, Balzac *Eugenie Grandet*, Gustave Flaubert *Madame Bovary* című műveikben. Vagy ezen személyek ellen fordítják sympathiánkat: egyik szerencsétlen kalandból a másikba ejtik őket, fölkeltik ellenök a kárhoztató és bosszúló nevetést, megmutatják czélzatosan fogyatkozásuk szerencsétlen következményeit, elhajtják és kiűzik az életből a bennök uralkodó hibákat. Így az ellenséggé vált szemlélő kielégítve érzi magát, a butaság és önzés bűnhődésében ugyanazon élvezetet találja, melyet a jóság és erő föltárulásánál észlelt: a rossz elűzése fölé a jó diadalával. Ez a vígjátékírók nagy eljárása; de ennek magok a regényírók is alkalmazzák azt s önök eredményét nemcsak a *Précieuses*ekben, az *Ecole des femmes*-ban, a *Femmes savantes*-ban és Molière annyi más darabjában, hanem még Fielding *Tom Jones*ában, Dickens *Martin Chuzzlewitz*-ében és Balzac *Vieille Fille*-jében is fogják látni. Daczára annak, a rövidséget szenvedett vagy béna lelkek szemlélete végre is bizonyos fáradtság, utálat, sőt az ingerültség és keserűség érzését hagyják hátra; s ha ez nagy mérvű s a fő helyet foglalja el, — akkor elkedvet-

lenedik az ember. Stern, Swift, a restauratio angol komikusai és az időszi regények, Henri Monnier jelenetei ily visszataszító hatást szűlnék; az olvasó csodálata vagy helyeslése undorral vegyes: a csöcselék látása még akkor is visszataszító, midőn összezúzzák s erősebb, magasabb jellemvonású származással bíró lényeket kérünk.

A létra e fokára egy hatalmas typusokkal bíró család helyezkedik, de ez nem teljes és rendszeren kiválik az egyensúlyból. Ezekből valamely szenvedély, valamely tehetség, a jellem vagy szellem valamely dispositiója tárul föl, de határtalan növekvéssel, mint valami a másik rovására túltengő szerv, mely a pusztítás mindenféle fájdalmait közepette fojtja el a többit. Ez a drámai és philosophiai irodalom rendes témája; mivel az így alkotott személyek a legalkalmasabbak arra, hogy az írónak megható és borzasztó eseményeket szolgáltatassanak, az érzelmek harczát és átcsapását, a benső meghasonlást, melyek ábrázolására színháza számára szüksége van; de másrésről a legalkalmasabbak arra, hogy a gondolkozó szemek elé állítsák a gondolatok mechanizmusát, a helyzet kényszerét, a tudtunkon kívül bennünk működő valamennyi setét hatalmat, életünk e vak intézőit. Önök meg fogják ezeket találni a görög, spanyol és francia tragédia-íróknál, Lord Byron- és Hugo Viktornál, s a nagy regényírók legnagyobb részénél, *Don Quijote*-

tól egész *Werther*- és *Madame Bovary*ig. Mindnyájan megmutatták az embernek önmagával és a világgal való meghasonlását, valamely szenvedély vagy vezér-eszme uralmát; ilyen volt Görögországban a kevélység, gyűlölet, harczy dűh, a megölő nagyravágyás, gyermekies boszúvágy és valamennyi természeti és öntevékeny érzés; Spanyol- és Franciaországban a lovagbecsület, a korlátlan szerelem, a vallási buzgóság, és valamennyi monarchikus és kultivált érzés; és ilyen napjainkban, Európában, az önmagával és a társadalommal meghasonlott ember belső betegsége. De a heves és szenvedő lelkek e faja sehol sem fejlett ki erőteljesebbé, határozottabbá és tökéletesebbé mint az ember e két nagy ismerője, — Shakespearnél és Balzacnál. Mindig előnyben részesítik az önmagának és másoknak ártalmas óriási erő festését. Főszemélyeik tizenkét eset közül tizben örültek vagy bűnösök; meg vannak áldva a legfinomabb és legnagyobb tehetségekkel, néha a legnemesebb és legkiválóbb érzelmekkel; de belső szervezetök valamely hibája, vagy a magasabb intézkedés valamely hiánya által e hatalmak vesztőkre vagy mások kárára viszik: a pompás gép összetörik vagy szétzúzza futásában a járókat. Így Shakespeare hősei, mint Coriolan, Hotspur, Hamlet, Lear, Timon, Leontes, Macbeth, Othello, Antonius, Cleopatra, Romeo, Julia, Desdemona, Ophelia a leghősiesebbek és

legtisztábbak, de mindnyájukat a vak szenvedély forrongásai vezetik, az örült érzékenység reszkéte, a hús és vér zsarnoksága, az eszmék hallucinációja, a gyűlölet és szeretet ellentállhatatlan dagálya; csatolják ezekhez a természetökből kivetközött ragadozó lelkeket, kik oroszlánokként vetik magokat az emberi nyájra, mint Jago, III. Richard, Lady Macbeth és mindazokat, kik kibocsátották ereikből «az emberi természet tejének utolsó cseppjét»; hasonlólag Balzacban két megfelelő csoportalakot fognak találni, egyfelől rögeszméseket, mint Hulot, Claës, Goriot, Pons bátya, Louis Lambert, Grandet, Gobseck, Sarrazine, Frauenhofer, Gambará, kik takarékoskodók, szerelmesek, művészek és fősvények; látni fognak másrésről ragadozókat, mint Nucingen, Vautrin, du Tillet, Philippe Bridau, Rastignac, du Marsay, Marneff, kik nőiesek, uzsorások, csalók, bukott lények, nagyravágyók, üzletemberek; mindenütt hatalmas és szörnyűséges fajokat, melyek ugyanazon conceptióból származnak mint Shakespeareéi, de sokkal fáradságosabb születéssel és egy már annyi generatio által megromlott légkörben; vérök kevésbbé ifju s egy öreg civilisatio minden romlottsága ártalmától és betegségétől áthatott. Ezek a legmélyebb irodalmi művek; ezek a többieknél jobban kifejezik a fontos jellemvonásokat, az elemi erőket, a természet mély rétegeit. Ezeket olvasva, az ember valami nagyszerű meghatott-

ságot érez, a dolgok titkaiba vezetett azon ember érzelme járja át, ki átengedi magát a lélek, társadalom és történet törvényei szemléletének. Az így keletkező hatás néha fájdalmas: az ember annyi nyomort, annyi bűnt látott; a fölkavart és öszszetűző végletes szenvedélyek oly sok pusztítását látta. Mielőtt bele pillantanánk a könyvbe, megfigyeljük először a tárgyakat külsejökről, békésen, gépiesen, mint a polgár, ki valamely csapat megszokott, egyhangú táborozását szemléli. Az író azonban megragadja kezeinket és bevezet a harcz mezejére; s most látjuk, miként tűznek össze a seregek a gyilkos fegyverekkel s miként fedik be a földet halottjaikkal.

Emelkedjünk még egy fokot s tökéletes alakokhoz, a valódi hősökhöz jutunk. Többet szolgáltattak ezek közül, a melyről az imént szóltam önöknek, a drámai és philosophiai irodalom. Shakespeare és kortársai megsokszorozták a női ártatlanság, jóság, erény és gyöngédség képeit; conceptióik különböző formák alatt feltűntek valamennyi későbbi században a regény vagy angol dráma körében és Miranda és Imogène utolsó lányai újra fölélednek Dickens Estherei- és Ágneiseiben. Balzacnál sem hiányzik a nemes és tiszta jellem: Marguerite Claës, Eugénie Grandet, d'Espars marquis, a falusi orvos valódi minták. Az irodalmak nagy mezején is lehet találni több író, kik szándékosan szép érzelmeket és

magasztosabb lelkeket vittek színre; így Corneille, Richardson, George Sand: az egyik *Polyeucte*-, *Cid*-, *Horaces*-ban az ellentmondó heroismust tünteti föl; a másik Paméla, *Clarisse*- és *Grandison*-ban a protestáns erkölcsöt szólaltatja meg; a harmadik *Mauprat*-, *François le Champi*-, *Mare au Diable*-, *Jean de la Roche*-ban és annyi más újabb műben a született nagylelkűséget festi. Néha, végre magasabban álló művészek, mint Goethe *Hermann und Dorothea*-jában s még inkább *Iphigenia*-jában, nemkülönben Tennyson a *Királyidyllek*-ben és *A hercegnőben* az égi eszményhez közelebb emelkedni igyekeztek. Mi azonban leestünk onnan s csak a művész kíváncsisága, a világtól elvonult ember abstractiói és az archeologus kutatásai által lehet oda jutni. A többiek, midőn tökéletes személyeket tüntetnek föl, azt majd mint moralisták, majd mint szemlélők teszik: első esetben valamely tétel fejtegetése végett, az érdeklődés vagy hideg tárgyilagosság szembeötlő árnyalataival; a második esetben emberi vonatkozások vegyületével, földi tökéletlenségekkel, helyi előítéletekkel, régi hibákkal, mint közel levőket vagy lehetségeseket mutatva be, melyek az eszményi alakot a való alakhoz közelebb hozzák, de melyek szépségének fényét meg is zavarják. Az előhaladott civilisatio légköre ennek nem alkalmas, másutt tűnik föl, az epikai és népies

költészetben, hol a tapasztalatlanság és tudatlanság a képzeletnek szabad szárnyat enged. A típusok e három csoportja mindenkének megvan a maga korszaka; az egyik a hanyatlás, másik az érettség, a harmadik a civilisatio első ifjúságának korszakában keletkezik. A nagyon mivelt és nagyon kitanult korszakokban, a kevéssé már előre-gedett nemzeteknél, így az elfajulás századaiban Görögországban, XIV. Lajos salonjaiban és a mieinkben a legmélyebb és legigazabb típusok tűnnek föl, melyekből a komikai és realisztikus irodalom alakul. Ellenben a társadalom teljes virágzásában álló kifejlett korszakokban, midőn az ember valamely nagy pálya közepén áll, mint Görögországban az V. században, Spanyol- és Angolországban a XVI. század végén, Franciaországban a XVII. században és napjainkban támadnak a drámai és philosophiai irodalom hatalmas küzdő típusai. Az átmeneti korszakokban rendesen két korszak vegyül s ezek egyrésről fejlettséget, másrésről hanyatlást képeznek, így napjainkban két kor kölcsönösen érintkezik s mindenik létrehozza a maga teremtményei mellett a másikat is. De a valódi eszményi lények bőségben csak a primitiv és naiv korszakokban keletkeznek, így az őskorban, a népek származása alkalmával, az emberi gyermekkor álmai között; oda kell mennünk hősök és Istenek keresésére. Minden népnek megvannak a magái; szívéből

szakítá ki őket, legendáival táplálja azokat; s azon mértékben, miként a nép az új korok és a jövő történetének ki nem fürkészett rejtekeiben továbbhalad, azon mértékben tündöklük alakjok szemei előtt, annak vezetésére és gyámolítására rendelt jó szellemek gyanánt. Ilyenek a valódi epopaeák hősei, ilyen Siegfried a *Nibelungok*ban, Roland a geszták ősdalaiban, Cid a *Romancero*-ban, Rustem a *Schach-Nahme*-ban; ilyen Antar Arabiában, Ulysses és Achilles Görögországban. Magasabban, felsőbb régiókban vannak a kinyilatkoztatók, megváltók és Istenek; Görögországi le vannak festve Homér poémájában; Indiáéi a Védák hymnuszaiban, az antik epopaeákban, a buddha legendákban; Judaea és a kereszténységéi a psalmusok- és evangeliumokban, az Apocalypsisben és a költői bizalom ama folytonos láncolatában, melyek utolsó és legtisztább gyűrűi a *Fioretti*-k⁹ és az *Imitatio*.¹⁰ Az ember itt elérte egész nagyságát, át van változva és teljesen kifejlődve; istenítve vagy istenülve van, minden fogyatkozás nélküli; s ha szelleme jóságának vagy erejének határai vannak, annak oka csak saját szemünkben, saját gondolkodásunkban rejlik. De ezek nem léteztek azon faj és azon században, mely azokat alkotta; a hit megadta annak mindazt, mit a képzelem fölfogott; a csúcsponton áll, s mellette a magáról alkotott mély és egyszerű remekmű is, mely kifejezte és hordozta esz-

méjét, a nélkül, hogy súlya alatt meggörbedt volna.

III.

Vegyük most elő a physikai embert, az öt feltűntető művészetekkel s keressük, melyek a reá nézve kedvező jellemvonások. Az első valamenyi között, kétségkívül a teljes egészség, sőt mondhatni, a virágzó egészség. Szenvedő, elsoványodott, kiszáradt, sorvadó test gyöngébb; az élő test functiókkal bíró szervek összeséből áll s ezen összeségből való minden kiválás, tehát részlegesség már hanyatlás, egy lépés az összes hanyatlása felé; a betegség megkezdett feloszlás, közeledés a halál felé. — Ugyanezen okoskodásnál fogva kell osztályozni a kedvező jellemvonások között a természeti typus tökélyét s így a tökéletes test e felfogásának kiindulása nagyon messze vezet. Kizárja nemcsak a nagyobb alaktalanságokat, a keresztcsont és tagok eltéréseit, a rútságot, melyekből egész pathologiai museum alakulhatna, hanem a legcsekélyebb változásokat is, melyeket a mesterség, foglalkozás, szóval a társadalmi élet visznek a részekbe és az egyén külsőségeibe. Egy kovácsnak nagyon erős karjai vannak, egy kőfaragónak meggörbült keresztcsontja, egy zongora-művésznek kezei izmoktól és erektől vannak átszelve, s a megerőltetett

használat által meghosszabbodva, ujjhegyei pedig laposak; az ügyvéd, orvos, hivatalnok vagy üzlet-ember ellágyult izmaiban és kifejező arczában szellemi foglalkozású és sokat ülő életének általános bélyegét viseli. Nem kevésbbé károsak a ruházat, főleg a modern ruházat hatásai; mert csak a bő, hullámozó, könnyen levethető ruha nem nyomorítja meg a testet, minő volt a szandál, a clamys és az antik köpeny. A mi czipőink ellenben összetörik a lábujjakat, és a szorítás által oldalaikon mélyedéseket hagynak; a vállfűzők és a női ruhaderékok összeszorítják a törzset. Tekintsenek csak szét nyáron egy fürdőben és számítsák össze ama sok szomorú és grotesque alaktalanságot, a többi között nézzenek csak a bőr nyers és halvány színére; elveszté fénylő természetét, szövedéke többé nem erős, reszket és borzong a levegő legcsekélyebb mozgására, el van korcsosodva nincs többé harmoniában környezetével; elüt az egészséges hústól és hasonlít ama köhöz, melyet a köbányából kiaknázva letörtek sziklájáról és mely így sokáig az eső és napsugarak hatása alatt állott; mindkettő elveszté természetes színhangulatát, mert meg vannak fosztva az azokat éltető talajtól. Kövessék ezen elvet mindvégig, akkor a civilisatio által a természeti testre gyakorolt valamennyi káros megromlások eltávolítása után megfogják a test ösvonalait találni.

Most lássuk a munkálkodó embert. Cselekvése mozgásában nyilvánul. A kedvező jellemvonások közé számítjuk a physikai mozgás minden képességeit: alkalmasnak és előkészítve kell lennie az erő valamennyi gyakorlása- és nyilvánulására, kell lennie csontszerkezetének, bírnia kell a részek arányával, széles mellel, az izülség hajlékonyságával az izmoknak a futás-, ugrás-, hordás-, harczolásra és ütésre szükséges erejével, hogy ellentállhasson a megerőltetésnek és fáradtságnak. Felruházzuk őt minden testi tökélylyel, a nélkül, hogy az egyiket a másik rovására kiemelnök; sőt mindezeket legfőbb fokukon alkalmazzuk rá, de az egyensúly és harmonia megtartása mellett: mert nem szabad valamely erőnek másfelől gyöngeséget vonni maga után, illetőleg, nem szabad valamely erőt a másik rovására kifejteni, egyiket sem szabad elhanyagolni; de ez még nem minden, az athletikai dispositióhoz és gymnastikai készséghez lelket csatolunk, az az, akaratot, értelmet és szívet. Az erkölcsi lény itta czél és mintegy a physikai testnek virága: ha az előbbi hibát követ el, akkor az utóbbi sem leendő tökéletes; a növény korcs-szülött gyanánt fog föltünni, nem bírná legfőbb koronáját s így a még oly tökéletes test is csak tökéletes lélek által lesz teljessé.* Ki fogjuk mutatni e lelket

* *Ψυχὴ ἐντελεχσία σώματος φυσικοῦ οργανικοῦ.* Aristoteles e mély értelmű definitióját megírhatták volna az összes görög szobrászok; az a hellén civilisatio szülőanyja.

az egész test beosztásából, annak magatartásából, a fejalakjából, az arczkifejezésből; az ember érezni fogja, hogy szabad és egészséges vagy fensőbb és nagy. Az ember ki fogja találni értelmi fokát, erélyét és nemességét; de csak is kitalálni; mert csak jelezni fogjuk azokat és nem állítjuk élére, ezt nem tehetjük; ha erre törekednénk, útjában lennénk a tökéletes testnek, melyet épen feltüntetni szándékozunk. Mert a szellemi élet ellenszegül az emberben a testi életnek: ha magasra emelkedik az első, akkor elhanyagolja vagy alárendeli a másodikat s úgy tűnik föl az egész mint test által elzárt lélek, gépezetéből mellékes dolog lesz; szabadabb gondolkozásáért feláldozza magát, dolgozó szobájába zárkózva elsatnyulni vagy gyöngülni engedi testét; sőt mi több, szégyenli azt s túlzott szemérmetességgel majdnem egészen elrejtí és elfödi; nem törődik annak megismerésével, csak gondolkodó és kifejező szerveket lát abban, a koponya által fedett agyat s a kedély indulatainak magyarázatára szolgáló physiognomiát; a többi a ruha vagy kabát által elrejtett függelék. A magas civilisatio, a teljes kifejlődés, a lélek mély kiképzése nem találhatók athletikai, meztelen, gymnastikai nevelés által kifejtett testben. Az elmélkedő homlok, a finom arcvonások, a physiognomia kifejezésteljessége ellenkezésben állanak a futónak és küzdőnek tagjaival. Ez oka annak, hogy midőn tökéletes testet kere-

sünk, azon korszak és ama közvetítő situatiók emberéhez fordulunk, midőn a lélek még nem helyezé a testet a második helyre, hol a gondolkodás még functio és nem szerepel zsarnokként, hol a szellem nem aránytalan és szörnyszerv, hol az egyensúly az emberi tevékenység minden részében még egyaránt meg van, hol az élet a mult korlátozottsága és jövő bizonytalanságai között még teljesen és kimérten foly.

IV.

Ezen physikai értékek foka szerint lehet osztályozni a physikai embert feltüntető remekműveket s ki lehet mutatni, hogy minden különben egyenlő dolog többé-kevésbbé szép, a szerint, mint többé-kevésbbé fejezi ki a test kedvező jellemvonásait.

Mélyebb fokon áll azon művészet, mely a jelezett szempontból elnyomja valamennyit. Ez az antik pogányság megdőlésével kezdődik és tart az újjászületésig. A szobrászat Commodus és Diocletian korszakától kezdve lényeges hanyatlásnak indul: az uralkodók vagy consulok mellszobrai elvesztik derűltségöket és nemességöket; nyerseség, eltompultság és fáradtság, feldűzzadt arcok, hosszú nyak, az egyén szeszélyei és a foglalkozás ziláltsága foglalják el a harmonikus egészség és tevékeny erély helyét. Lassanként a

mozaikhoz és a byzanci művészet festészetéhez érnek, a Krisztusok- és sovány, vékony, merev Penagiásokhoz; ezek egyszerű bábok, néha valóságos csontvázak, melyek beesett szemeik, durva fehér bőrük, kicsiny ajkaik, kiaszott arczuk, fogyatékos homlokuk, gyöngé és tétlen kezeik által a mellfájós és idiota fogalmát nyújtják. Kisebb mértékben ugyanazon betegség uralkodik a közép-kornak majdnem egész művészetén; a templomablakok, az egyházi szobrok és a primitív festmények szemlélésénél úgy érezzük, mintha az emberi faj elkorcsosodott volna, mintha a test szegénységben szenvedne: láthatók aszkóros szentek, nyomorék vértanúk, hosszú lábú, csomós kezű, lapos mellű szüzek, kiaszott és hústól mintegy megfosztott remeték, vérző és földre görnyedni látszó Krisztusok, továbbá bágyadt személyek processiója, kikben a nyomoruság összes alaktalanságai és az elnyomatottság minden kényszerei ki vannak fejezve. A gyorsan kihajtott és elsatnyult emberi növény az újjászületés kezdetén ismét éledni kezd, de nem áll rögtön helyre; nedve még nem tiszta. Az egészség és erély csak fokozatosan tér vissza az emberi testbe; egy századig tartott e gyökereket vert görvélyek kiirtása. A XV. század mestereinél még számos vonást találni, melyek régi emésztődés- és százados bőjtölésre mutatnak: Memlingnek a bruges-i kórházat ábrázoló képén zárdai életű arczok láthatók, nagyon

vastag fejek, mysticus álmodozások túlzásai által ívült homlokok, vékony karok; elzárkozott élet egyhangú szelidsége terül el mindenütt, mintegy a kolostor árnyában tespedő halvány virágként; hasonlóképen Beato Angelicónál, elvékonyodott testek, melyek a csuha és csillogó ruhák alatt egészen elváltoztak, s vissza vannak vezetve a dicső látványok állapotára, továbbá elfogyott mellek, hosszúkás fejek és kidomborodó homlokok; ilyen látvány tárul elénk Dürer Albertnél, nagyon vékony karok és czombok, nagyon vastag hasak, éktelen lábfejek, aggodalmas, ránczos, fáradt arcok, halvány és élettelen Évák és Ádámok, kiket az ember fel szeretne öltöztetni; a koponya majdnem valamennyinél a fakirok- és hydrokephalokra emlékeztető alakkal bír, és ezen utálatos, alig életképes szülöttek a fejes koltyoktól látszanak származni, melyek rengeteg feje, görbe, összefont tagok függelékével bíró lágy törzs fölött terül el. Az olasz újjászületés első mesterei, a régi pogányság valódi helyreállítói, Florencz anatomistái, Antonio Pollaiolo, Verocchio, Luca Signorelli és Leonardo da Vinci valamennyi előharczosai még magok is részben az eredeti hagyomány terén mozognak: alakjaikon a fejek köznapisága, a lábak rútsága, a térdek és kulcsontok kiállósága, az izmok csomósodásai, a test görbült és kínos magatartása mutatja, hogy a trónusára visszahelyezett erő és egészség nem

hozá még magával valamennyi következményeit s hogy hiányzik még két múzsa: az egészség és derűtség. Midőn végre az antik szépség istennői száműzetésökből egészen visszahívatlak, kiterjeszték törvényes uralmukat a művészetre, de csak Olaszországban voltak teljhatalmúak: a hegyeken innen tekintélyök közvetett vagy tökéletlen volt. A germán nemzetek csak félig fogadták el; így Flandriában még katolikusoknak kellett lenniök; ellenben a protestansok mint Hollandiában egészen túltették magokat azon. Ezek inkább az igazságot mint a szépséget éreztetik; ők a fontos jellemvonásokat a kedvező jellemvonások fölé helyezik, többre becsülik a lélek életét a test életénél, az egyéni élet inélységét az általános típusok szabályosságánál, a zavaros és benső ábrándozást a tiszta és harmonikus contemplationál, a bensőségteljes érzés költészetét az érzékek külső szépségénél. Rembrandt e faj legnagyobb festője sem ijedt vissza semmiféle physikai rútság- és alaktalanságtól: így láthatók nála ránczos, holdvilág-képű uzsorások és zsidók, görnyedt hátú és görbe lábsontú koldusok és csavargók, levetközött szakácsnék, kiknek lágy húsán a corset jegyei még meglátszanak, görbe térdek és fölpuftadt hasak, kórházak alakjai és a zsibvásár rongyai, zsidó történetek, melyek Rotterdam valamely fészkeréből látszanak másolva lenni, kisértési jelenetek, melyekből a magát ágyából kivető

Putifárné asszony megérteti a szemlélővel József menekülését; a nyers realismusnak merész és fájdalmas fölkarolása ez és pedig oly visszataszítóan, a mennyire csak lehet. Ily festmény, ha sikerül, túlmegy a festészet határain; így Beato Angeliconál, Dürer Albert- és Memlingnél ez már költészet lett: a művész effélékben indulatot, philosophiai jóslást, az élet általános felfogását akarja nyújtani; a plastikai művészet saját tárgya, az emberi test, föl van áldozva; alá van rendelve egy eszmének vagy a művészet valamely más elemének. Valóban, Rembrandtnál a kép főérdeke nem az emberben keresendő, hanem az elhaló, szétszórt, vonagló fény tragédiájában, az árny támadásának folytonos harczában. De mellőzve e rendkívüli vagy túlzó lángelméket, az emberi testet tekintjük a festői utánczás valódi tárgyának, föl kell ismernünk, hogy ama festett vagy faragott alakok, melyekből hiányzik az erő, egészség és a testi tökély más kellékei, leszállnak a művészet legmélyebb fokára.

Rembrandt körül vannak a kisebb szellemű festők, kiket rendszeren kicsiny flammandoknak neveznek, így: van Ostade, Téniers, Gerard Dow, Adrien Brouwer, Jean Steen, Pierre de Hoogh, Terburg, Metzsu és sok más. Alakjaik rendszeren a polgárok vagy a nép köréből valók; úgy vették őket a mint látták a vásárok- és utczákon, a házakban és pinczékben; csupa kövér és potrohas

polgármesterek, illedelmes és lymphatikus nők, pápaszemes iskolamesterek, dolgozó szakácsnők, nagyhasú vendéglősök, bohóskodó részeg emberek, nyírott, ügyetlen, lompos majorosok, zúghelyek csavargói, műhelyek és korcsmák söpredéke.

XIV. Lajos megpillantván ezeket képtárában, fölkiáltott, hogy: «vigyék el innen e páviánokat!» Valóban, ezen személyek, nagyon alsórendű testek; hidegvérűek, halvány vagy piros színűek, törzsük összenyomott, szabálytalan vonású, közönséges, gyakran nyers, az ülő és gépies élet sajátásaival bíró, mely meg van fosztva az athleta és szaladó tevékenysége- és teltségétől. Azonfelül, meghagyták bennök a társadalmi élet összes szolgáltatását, a mesterség, helyzet és ruházat minden bélyegét, minden alaktalanságot, melyet a földművelő gépies munkája, a polgár cifrázkodó viselete a testre gyakorol. De műveik azért másféle tulajdonságokkal bírnak: így az egyik, mint azt főnőbb fejtegettük fontos jellemvonásokkal s egy faj vagy század lényege kifejezésének művészetével; a másik, melyet most fogunk vizsgálni, a színek harmoniájával és az elrendezés ügyességével. De másrésről, önmagokban véve, látásuk mégis gyönyört okoz; nem túlzottak, nem beteg szelleműek, jól vannak ápolva és megelégedettek, kényők szerint rendezik háztartásukat és gunyhójukat; boldogságukra elég egy pipa dohány s egy pohár bor; nem indulatosak, nem nyugtalanok;

hangos kacajjal nevetnek vagy önelégülten tekintenek maguk elé, a nélkül, hogy valami más vágyaik lennének. Polgárok és gavallérok ők, kik boldogok azon tudatban, hogy ruháik újak, hogy padozatuk viaszos, hogy ablakjaik fényesek. Szolgák, parasztok, czipészek sőt még a koldusok is elég kényelmesnek találják viskójukat, jól érzik magukat deszka-padjaikon; látni, hogy minő gyönyörrel kezelik a tűt, minő élvezettel hámozzák a répát. Tompa érzékek és higgadt képzel-mők nem viszi őket ezen túl; egész arczuk nyugodt vagy hidegvérű, atyai vagy jószivű: ilyen a phlegmatikus vérmérséklet boldogsága és a boldogság, az az, a physikai és morális egészség mindenütt szép, még itt is.

Végre eljutottunk ama nagyszerű alakokhoz, melyekben az emberi test kifejté egész erejét és természetét. Ezek az antwerpeni mestereknek mint Crayer, Everdingen, van Thulden, Abraham Janssens, Gérard Zeghers, Jacques van Oost, Théodore Rambouts, Jordaens s főleg Rubensnek alakjai. Itt végre mindennemű társadalmi kényszerektől fölszabadult oly testeket találunk, melyeket semmi sem korlátoz; többnyire meztelenek vagy csak könnyedén felöltöztetve; ha van ruházatuk, az phantastikus és nagyszerű costümekekből áll, melyek tagjaiknak nem bilincsei, hanem díszítései. Seholsem találni szabadabb test-tartást, hevesebb mozdulatokat, elevenebb és teljesebb

izmokat. Rubensnél a martyrok heves óriások és kitoró harczosok. A szent nők faunok törzsével és bacchansok csipőivel bírnak. Jól táplált testökben az egészség és öröm kábító bora sebesen folyik, kitoró nedvként dorbézol a gyönyörű húsozatban s önfeledett mozdulatokban, nagyszerű derűtségben, pompás tombolásban nyilvánul; az emelkedő és eső vér piros folyadéka oly jóltevő s oly könnyű sugárral hordja az életet, hogy minden emberi teremtmény igen korlátozottnak tűnik föl mellette. Ideális világ ez, s ha megfigyeljük, úgy érezzük, mintha valamely nagy szárny lebbenésével kivezetne a mi világunkból. De ez még nem a legmagasabb valamennyi között. Itt az étvágyság souverainek; itt nem nélkülözük a nyomor és érzékek lakmározó életét. A vágyak a szemeket vad lánggra gyúlasztják; az érzéki mosoly nagyon jól fedí a húsos ajkakát; a fajtalanul szétterülő kövér test nem alkalmas a férfi tevékenység valamennyi nemére; csak állati fölgerjedésre és falánk jóllakásra bír képességgel; a nagyon vérmes és nagyon lágy hús túlzott és szabálytalan formákban terül el; az ember nagyszerűen, de nagy vonásokban van itt ábrázolva. Korlátozott, heves, néha cynikus és rossz élczekeket gyártó; hiányzik belőle a szellem szárnyalása és korántsem nemes. A Herkulesek itt nem hősök, hanem gyilkosok; lelkök egy bika-izomzatú testben van, s az ember. úgy mint őt Rubens fölfogta,

hasonlít oly viruló fajzathoz, melyet ösztönei a legelő hízlalójára vagy a harcz tombolásaira kárhoztatnak.

Hátra van még oly emberi typust találunk, melyben az erkölcsi nemesség betetőzi a physikai tökélyt. E végett el fogjuk hagyni Flandriát s a szép hazájába megyünk. Fölkeressük a déli Olaszországot, illetőleg Velenczét, s festészetében meg fogjuk találni a tökéletes typushoz való közeledést: telt húst, de kimértobb formában; viruló jóllétet, de finomabb fajút; gazdag és szabad gyönyört, de válogatottat és ékeset; erélyes fejeket és a jelen életre irányult lelkeket, intelligens homlokokat, elmélkedő és méltó physiognomiákat, aristokratikus és nyílt szellemeiket. Azután Florenczbe megyünk és tanulmányozni fogjuk azon iskolát, melyből Leonardo került ki, melybe Raphael lépett be s mely iskola Ghibertivel, Donatello-, Andrea del Sarto-, Fra Bartholomeo- és Michel-Angeloval a modern művészet legtökéletesebb typuszát fedezé föl. Szemléljük csak Fra Bartholomeo *Szent Vinczétjét*, Andrea del Sarto *Madone al saccoját*, Raphael *Athenai iskoláját*, a *Mediciek sírját* és a *sixtini bolthajtást* Michel-Angelotól: ezek azon testek, melyekre szükségünk van; ezen emberfajokhoz képest, a többiek gyöngék vagy elsatnyultak, elhízottak vagy aránytalanok. Alakjaikban nemcsak hogy szilárdság és erőteljes egész-

ség van, mely az élet támadásainak legyőzhetetlenül ellentáll, nemcsak hogy szabadok mind ama feladatoktól és mind ama kényszerektől, melyeket az emberi társadalom követelményei és a világ *conflictusa* élénk gördít, nemcsak hogy szervezetük *rhythmusa* és magatartásuk szabadsága megállapítja bennök a cselekvés és mozgás minden képességeit; — hanem még fejük, arcuk és valamennyi formáik összesége is kifejezi majd mint Michel-Angelonál az akarat erejét és fényét, majd mint Raphaelnál a lélek kellemének örök békéjét, majd mint Leonardonál az *intelligentia* finomságát és nagyságát, — a nélkül, hogy egyiknél vagy másiknál a morál kifejezésének átgondoltsága ellentétben állana a test meztelenségével vagy a tagok tökélyével, a nélkül, hogy akár a gondolat, akár a testnek túlságos tökélyesítése az embert levonná ama eszményi égből, hol valamennyi képesség magasabb harmoniában egyesül. Személyeik harcolhatnak és haragudhatnak mint Michel-Angelo hősei; álmadozhatnak és mosolyoghatnak mint da Vinci hölgyei; az élettel megelégedettek lehetnek mint Raphael madonnái; mi bennök fontos, az korántsem a pillanatnyi cselekvés, nem ez nyilvánul belőlök, hanem a benső szervezet. A fej annak csak egy részét képezi; a mell, a karok, a test-tartások, az arányok, szóval az egész forma beszél és szemeink elé a mienktől különböző fajú

teremtést helyezni törekszik; mi azokhoz képest olyanok vagyunk mint a majmok vagy pápuák. A positiv történet egy korszakába sem helyezhetjük őket; kénytelenek vagyunk számukra más világot találni, visszavezetni őket a legendák legtávolibb homályába. Csupán az ős-költészet vagy a theogonia fensége szolgáltat ezen alakoknak talajt. Raphael Sybillái és Erényei, Michel-Angelo Ádámai és Évái előtt az ős-emberiség hősi vagy boldog alakjaira, a föld és folyók szüzeire gondolunk, kiknek nagy szemeik legelőször visszfényezik a szülőeget; a meztelen harczosokra, kik leszállottak hegyeikről, hogy megfojtsák karjaikban az oroszlánokat. — Ily látvány után azt hinnők, hogy munkánk be van fejezve, s hogy nagyszerűbbet nem találhatunk. És mégis, Florencz a szépnek csak második hazája; Athén az első. Nehány fej és néhány szobor, melyek az antikkor hajótörése alkalmával megmenekültek, mint a miloi Venus, a Parthenon márványai, a Ludovisi villában levő Juno-fej, még magasabb és tisztább fajt fognak önöknek mutatni; az egybe-hasonlításnál érezni fogják, hogy Raphael alakjaiban* a kellem gyakran kissé bárgyú és hogy a test váll-szélessége néha kissé nehézkes; ** hogy Michel-Angelo alakjaiban a lélek tragédiája na-

* A sixtini madonna.

** A villa Farnesina Psychei, Graciái, Jupiteri, Venusai, Amorai.

gyon feltűnően az izmok duzzadtsága- és az erő-
kifejtés túlságaiban nyilvánul. A valóságos, lát-
ható Istenek másutt, tisztább levegőben születtek.
Szabadabb és egyszerűbb civilisatio, harmoniku-
sabb és finomabb faj, megfelelőbb vallás, a test
egykoron szabadabb és nemesebb typusszal, büsz-
kébb nyugalommal, fenségesebb derűtséggel, egy-
ségesebb és szabadabb mozgással, kellemesebb és
természetesebb tökélylyel bíró jobban megértett
kulturája szolgált mintául az újjászületés művé-
szeinek és ama művészet, melyet bámulunk Olasz-
országban, nem más, mint az ioniai babérnak más
talajba átültetett csak kevésbé egyenes és kevésbé
magas hajtása.

V.

Ilyen a kettős létra, mely szerint osztályozód-
nak a dolgok jellemvonásai és a remekművek
értékei. A szerint, mint a jellemvonások fontosab-
bak vagy kedvezőbbek, magasabb helyen állanak
és magasabbra helyezik a remekműveket, melyek
által ki vannak fejezve. Jegyezzék meg, hogy a fon-
tosság és kedvezőség csak egységes tulajdonság két
oldala, nem más, mint a nagyrabecsült *erő*, mások-
és önmagához való viszonyában. Az első esetben,
többé-kevésbé *fontos*, a szerint, mint ellentáll a
nagyobb vagy kisebb *erőknek*; a második esetben
káros vagy *kedvező*, a szerint, mint az, a saját maga

gyöngítésére vagy növekvésére hat. E két szempont a természet szemlélésének legmagasabbja; mert szemünket majd annak lényege, majd annak iránya felé fordítja. Lényegénél fogva nyers, egyenlőtlen nagyszerűségű erők tömege, melyek conflictusa örökös, de melyek összegei és munkagészei ugyanazok maradnak örökké. Irányánál fogva formák sorozata, hol az összegyűjtött erő a megújulás és folytonos növekedés kiváltságával bír. A jellemvonás majd egyike ezen primitív és mechanikus hatalmaknak, melyek a dolgok lényegét képezik; majd ezen utóbbi hatalmaknak és növekvésre való képességeknek, melyek a világ irányát jelzik; és az ember ebből megérti, hogy miért magasabb a művészet, mivel tárgyúl véve a természetet, kifejezi benső alapjának majd egyik alapvető részét, majd fejlődésének valamely fensőbb mozzanatát.

3. §.

A HATÁSOK ÖSSZPONTOSÍTÁSÁNAK FOKA.

Megfigyelve a jellemvonásokat önmagokban, hátra van még azokat a remekművekbe való áthelyezésökben vizsgálni. A lehető legnagyobb értékkel kell bírniok nemcsak magokban véve, hanem a remekműben is, mert abban oly uralkodókká kell válniok, a mennyire csak lehetséges. Így nyerik majd teljes fényüket és kidomborításukat; s ily módon sokkal feltűnőbbek lesznek, mint a minők a természetben. Erre nézve, illetőleg azok feltüntetéseire a mű minden részének hozzá kell járulnia; egy elemnek sem szabad tétlennek maradni, vagy figyelmünket másfelé vonni; mert ez elveszett erő lenne vagy fordított hatású. Másképen kifejezve, a szoborban, kép-, költeményépületben s symphoniában valamennyi hatásnak összpontosítotttnak kell lenni. A mű helyét ezen egyesülés foka jelöli ki, s önök a remekművek értékének meghatározására a két létra mellett egy harmadik keletkezését fogják észlelni.

I.

Vegyük először is az erkölcsi embert feltűn-
tető művészeteket s főleg az irodalmat. Kezdeni
fogjuk ama elemek megkülönböztetésével, melyek
a drámát, az époszt, a regényt alkotják; szóval oly
művel, mely küzdő lelkeket hoz színre. Első he-
lyen lelkek vannak itt, akarom mondani szemé-
lyek, melyek határozott jellemmel bírnak, melyben
több részt lehet megkülönböztetni. Azon pillanat-
ban, mondja Homér, «midőn a gyermek leg-
először esik anyja térdei közé», már csirájában
birja bizonyos fajnak bizonyos fokú képességeit,
ösztöneit; függ először is atyja-, anyja-, családja- s
általában fájától; mi több, az öröklött tulajdonsá-
gok a vérrel vegyülve, oly kiterjedést, oly arányo-
kat nyernek, melyek által különbözik honfitársai-
tól és szüleitől is. E benső erkölcsi alap bizonyos
physikai vérmérsékhez van kötve és az egész egy-
ség ama ősi hozományt alkotja, melyet a nevelés,
a példák, a tanítás és a gyermek- és ifjúkoron túl
eső valamennyi cselekedet ellensúlyoz vagy kiegé-
szít. Mig e különböző erők, a nélkül, hogy egyik
a másikat megsemmisítené, összefűződnek, egye-
sülésök az emberben mély benyomást tesz s önök
meglepő és erős jellemek keletkezését észlelhetik.
Ezen központosítás a természetből gyakran hiány-
zik, de sohasem a nagy művészek műveiből: in-

nen van az, hogy jellemeik ámbár ugyanazon elemekből állanak mint a reális jellemvonások, mégis hatalmasabbak ezeknél. Személyeiket kidomborítják, kidolgozzák a legapróbb vonásig, s midőn bemutatják, érezzük, hogy nem lehetnek mások mint a minők. Terjedelmes váz tartja őket össze; mély logika construálta azokat. Ezen adományt senki sem bírta oly fokon mint Shakespeare. Ha önök figyelemmel olvassák szerepei bármelyikét, találni fognak azokban mindenütt, egy szóban, egy mondatban, a képzelem egy nyilvánulásában, bármelyik eszméjében, szófordulatában oly vonatkozást, oly jegyet, mely ki fogja mutatni a személy egész bensejét, egész multját, egész jövőjét. * Ezek itt alárendeltjei.

* Ilyen például Othello visszaemlékezése gyermekkorára és utolsó utazásaira, mi gyakori tünetény az öngyilkosoknál:

..... of one whose hand,
Like the base Judean, threw a pearl away
Richer than all his tribe; of one whose subdu'd eyes,
Albeit unused to the melting mood,
Drop tears as fast as the Arabian trees
Their medicinal gum.¹¹

Macbethben a gyilkoló, fenhéjázó hallucinatio hirteleni kitörése az első szóra, mi gyakori jelenség a monomaniakusoknál:

My thought whose murder yet is but fantastical,
Shakes so my single state of man, that function
Is smother'd in surmise, and nothing is,
But what is not.¹²

A physikai vérmérsék, az eredeti vagy elsajátított képességek és irányok, a régi vagy új szokások és eszmék complicált vegetatiója, az emberi természetnek végtelenül átalakuló összes nedve, legrégibb eredetétől legújabb hajtásáig, — hozzájárult oly cselekvények és nézetek létrehozására, melyek azok meghatározó nyilvánulásai. Oly alakok mint Coriolan, Macbeth, Hamlet, Othello megteremtésénél szüksége volt ezen erők sokaságára és központosított hatásuk egységére; összeállítani, táplálni, emelni kellett azon vezér-szenvedélyt, mely azokat kiforrja és szüli. Shakespeare mellett bátorodom egy modernt, — majdnem kortársat említeni, ki a leggazdagabb azok között, kik korunkban az erkölcsi természet kincseit összegyűjtötték. Senkisémet mutatta jobban az ember alakulását, különböző rétegeinek fokozatos összerakódását, a rokonságnak, az első benyomásoknak, a társalgásnak, az olvasmányoknak, a barátságoknak, a mesterségnek, a szokásoknak egymás fölött levő és keresztező hatásait; a számtalan benyomásokat, melyek napról napra lelkünkhöz simulnak, hogy annak állandóságot és formát adjanak. De ő regényíró és tudós, a helyett hogy drámaíró és költő lenne mint Shakespeare; ez oka annak, hogy a részletek elrejtése helyett, inkább föltárja azokat; így leírásaiban és számtalan dissertatióiban előszámítva fogják találni ezeket valamely háznak, szokás- vagy arcnak körülményes lefényké-

pezésében, valamely gyermekkor vagy neveltetés előkészítő elbeszélésében, valamely föltalálás vagy folyamat technikai magyarázatában. De művészete egészben véve mégis ugyanaz, s midőn személyeket alkot, mint Hulot-t, Grandet atyát, Philippe Bridau-t, midőn festi a vén lányt, a kémet, a a ledér hölgyet, a nagy üzletembert, — tehetsége mindig arra irányul, hogy rendkívüli mennyiségű alkotó elemet és erkölcsi tényezőt egy mederbe, egy irányba tereljen össze, hasonlóan a vizekhez, melyek hullámokat vernek s ugyanazon folyást veszik.

Az irodalmi műben az elemek második csoportját a helyzetek és események képezik. A conflictusnak, mibe bonyolítják, alkalmasnak kell lenni a megragadott jellem bemutatására. E tekintetben a művészet még magasabban áll mint a természet, mivel a természetben a dolgok nem folynak mindig így. Mennyi nagy és hatalmas jellemvonás marad eltemetve, megbénítva az alkalom vagy indok hibája folytán. Ha Cromwell nem lett volna az angol forradalom középpontjában, nagyon valószínűleg úgy folytatta volna életét, az ő negyven évét, hogy családjában maradt volna, községében mint jószágbérlő, községi képviselő, szigorú puritán, elfoglalva hizlalóival, állataival, gyermekeivel és lelkiismerete szigorú mérlegelésével. Tolják vissza a francia forradalmat három évvel és Mirabeau csak nemességétől megfosztott kalandor, világfi lett volna. Másfelől, a közepszerű vagy

gyenge jellem, mely nem áll helyt tragikai eseményeknek, megállja helyét közönséges események körében. Tegyük föl, hogy XVI. Lajos polgári családban született volna, szerény vagyonnal mint hivatalnok vagy tőkepénzes: gondosan és nyugodtan élt volna; becsületesen betöltötte volna mindennapi kötelességét; hivatalában találták volna őt mint szorgalmas munkást, mint nejével gyöngéden bánó és gyermekeivel atyailag foglalkozó férfit és atyát; gyermekeit esténként lámpája mellett tanította volna földrajzra, vasárnap pedig mise után mulatta volna magát a lakatos mesterség eszközeivel. A természet által az életnek kiszolgáltatott, megalkotott egyén hasonlít a hajóhoz, mely kikötőjéből a tengerre siklik; nagy vagy kis szélre van szüksége, a szerint, mint az csolnak vagy fregatta: a fregattát hajtó orkán már elsülyeszti a gyöngé csolnakot, míg a csolnakot a hullámokon tovaringató szellő nem képes kivinni a kikötőből a fregattát. A [művésznak a jellemvonásokhoz kell alkalmazni a helyzeteket. Ime egy második összehatáshoz jutottunk, s nem szükséges² önöknek kimutatnom, hogy a nagy művészek sohasem mellőzték annak fölhasználását. Mit intrikának vagy cselekvénynek nevezünk, az épen a jellemvonások feltüntetésére, a lelkek egész alapjáig való fölrazására szolgáló események lánczolata és rendezett viszonyok sorozata, hogy általuk föltűnni engedjék a mély ösztönöket és ismeretlen képességeket,

melyeket a szokás egyhangú folyama napfényre emelkedni akadályoz, hogy megmérjük mint Corneille-nél akaratum erejét, hősiességek nagyszerűségét, hogy kifejtsük mint Shakespearenél a vágyakat, örültségeket, örvöngéseket, az elnyelő és tomboló idegen szörnyeket, melyek vakon rejtőzködnek szivünk mélyében. A próbák ugyanazon személyre nézve is sokfélék; mert oly módon lehet azokat elrendezni, hogy mindig erősebbekké váljanak; ez valamennyi író *crescendo*-ja; ezt alkalmazzák a cselekvény minden részében épen úgy mint az összesben s így jutnak valamely kitörés- vagy magasztos bukásig. Önök látják, hogy a törvény kicsinyben épen úgy alkalmazható mint nagyban. Csoportosítják valamely jelenet részeit bizonyos hatás szempontjából, csoportosítják a hatásokat a fejlődés szempontjából; szerkesztik az egész történetet a színrehozó lelkek szempontjából. A tulajdonságok magok közötti összpontosítása alkotta a látható s kiváló személyt; de a jellemet alapjában és lényegében az összes jellemvonások csoportosítása és az egymásra következő helyzetek képezik, midőn azt végső győzelemre vagy bukásra vezetik. *

Marad még egy utolsó elem, ez a stil. Valóban, ez az egyedül látható; a másik kettő csak *alárendelt*; a stil felöltözteti azokat és egyedül van a

* Lásd az összpontosítás elvére nézve *La Fontaine et ses fables* Tainetől, 3. rész.

felszínen. Minden könyv, szerzője vagy személyei által kimondott phrázisok egymásutánjából áll; a szem és fül ezeket ragadja meg s mindaz, mit a benső hallás és látás abból kifejt, csak ugyanazon phrázisok által lett föltárva. Ez tehát egy harmadik magasabb fontosságú elem, melynek hatása összhangzatban kell hogy legyen a többiek hatásával, hogy így az egész benyomása lehető legerősebb legyen. De a phrázis magában véve sokféle formára alkalmas és sokféle hatás részese. Lehet az más versek által követett vers; felölelhet egyenlő és egyenlőtlen hosszaságu verseket, különböző rhythmusokat és rímeket; a többire nézve forduljanak a metrika egész tárházához. De lehet az a próza egy sora is, követve más sorok által, mely sorok majd periodussá fűződnek, majd elkülönzött, rövid phrázisokra oszlanak; majd fölváltva, rövid periodusok- és phrázisokból állnak; a többire nézve forduljanak a syntaxis egész tárházához. Végre a phrázist alkotó szavak magokban véve is bírnak jellemvonással; eredetők és közönséges használatuk szerint általánosak és nemesek, vagy bizalmasak és meglepők, vagy elvontak és halványak, vagy feltűnők és színdúsak. Szóval, a kifejttet phrázis oly hatalom, mely az olvasóban a logikai ösztönt, a zenei képességeket, az emlékezet szerzeményeit, a képzelet emeltyűit egyszerre mozgalomba hozza és az egész ember

megrázkodik általa idegei-, érzékeiben és magatartásában. A stílnak végre a műhöz kell alkalmazkodni, s ez az utolsó központosítás, mely téren a nagy írók művészete végtelen; tapintatuk rendkívül finom és föltalálásuk kimeríthetetlen termékenységű: nincs rhythmus, fordulat, constructio, szó, szók egybefüzése, hang és phrázis, melyek értéke ne lett volna általuk kiérezve és melyek alkalmazása ne lett volna tudatos. A művészet ebben is magasabb a természetnél; mert ezen választás, ezen átalakítás és stílszerűség által a képzeleti személy a reális személynél jobban, jellemének megfelelőbben szól. A nélkül, hogy behatolnánk a művészet fogásaiba, a nélkül, hogy eljárási módjának részleteibe bocsátkoznánk, átláthatjuk, hogy a versek, az ének és próza a társalgás egy nemét képezik, hogy a nagy alexandrini vers a kifejezést válogatott és nemes hangsúlyozásig emeli és hogy a rövid lyrai strophá még zeneibb és magasabb, hogy a rövid, csínos phrázisnak játszi, parancsoló hangja van, hogy a hosszú, körmondatos phrázis szónoki lendülettel, fenséges nyomatékkal bír; szóval, hogy a stíl minden formája a lélek valamely állapotát, kitörését vagy feszültségét, hullámzását vagy engedését, derültségét vagy zavarát fejezi ki, s hogy következőleg a jellemvonások a stíl behatásának ugyanazon vagy ellenkező értelemben való nyilvánulása szerint kisebbítve vagy fokozva vannak. Tegyük föl, hogy Racine Shakes-

peare stíljét használná és Shakespeare Racine-ét, munkájuk nevetséges lenne, sőt mi több, nem is tudnának írni. A XVII. század oly tiszta, oly kimért, oly elfinomodott, oly jól összefüzdött, a paloták szokásaihoz oly jól alkalmazott phrázisa képtelen a nyers szenvedélyek, a képzelem kitöréseinek, a benső és ellentállhatatlan vihar ama kifejezésére, mely lerázza lánczait az angol drámában. Másfelől, a XVI. század majd bizalmas, majd lyrai, kötekedő, túlzó, sértő, összefüggéstelen stílje hibás lenne, ha a francia tragédia finom, jól nevelt, tökéletes embereinek szájába adnók. Akkor Racine és Shakespeare helyett Dryden-ek, Otway-k, Ducis-k és Casimir Delavigne-ekre akadnánk. Ilyen a stíl hatalma és ilyenek föltételei. A helyzeteket a szellem által feltüntető jellegek az érzékek előtt csak a nyelv által jelennek meg és a három erő egyesülése a jellemvonásnak teljes kifejezést kölcsönöz. Minél jobban választá ki és egyesíté a művész a számos hatásra képes elemeket, a jellemvonás, melyet feltüntetni akar, annál uralkodóbb lesz; a teljes művészet tehát e pár szó által leli magyarázatát: kifejezni összpontosítás által.

II.

Ezen elv szerint még egyszer osztályozhatók a különböző irodalmi művek. Minden különben egyenlő dolog többé-kevésbbé szép, a szerint, mint

a hatások összpontosítása abban többé-kevésbé teljes; és alkalmazva e szabályt az iskolákra, látni fogjuk, hogy különös találkozás által megállapítja ugyanazon művészet egymásra következő mozzanatai között ama beosztást, melyet a történelem és tapasztalat abban már alkalmazott.

Valamennyi irodalmi kor kezdetén az első kísérletek korszakával találkozunk; a művészet még gyöngé és gyermekes, mivel a hatások egyesülése elégtelen, minek hibája az írók tudatlanságában rejlik. Nem a szellem hiányzik; ez megvan, sőt gyakran szabad és erős, e tekintetben a tehetség bőségben van: a nagy alakok setéten merülnek a lelkek mélységeibe, de nem ismerik a megoldást, nem tudnak írni, nem tudják megosztani a tárgy egyes szerepeit, nem tudják fölhasználni az irodalom forrásait. Ez a kezdetleges francia irodalom hibája a középkorban. Ha önök elolvassák Roland chansonait, Renaud de Montauban-t, Ogier le Danois-t, kiérzik azonnal, hogy e század embereinek vannak eredeti és mély érzelmeik; új társadalom alakult, a keresztes hadjáratok befejeződtek; a báró büszke függetlensége, a hűbéres meghunyászkodó hűsége, a katonai és hősi erkölcsök, a test ereje és a szív egyszerűsége a költészetnek Homériéhoz hasonló jellemeket szolgáltatott. Mindebből azonban csak félhasznót huzott; érezte szépségöket, a nélkül, hogy képes lett volna azt kifejezni. A troubadour laikus és

francia volt, azaz oly faj szülötte, mely mindig prózai volt és oly viszonyok között, melyekben a klerus bírta a magasabb műveltség monopoliumát. Elbeszélése száraz és leplezetlen; nem bír Homér és az antik Görögország kimerítő és meglepő képeivel; előadása halvány, verse egyrímű, mely vagy harmincszor egymásután ismétli a harang monoton ütéseit. Tárgya fölött nem tud uralkodni, nem tud elhagyni, nem tud kifejteni és arányosítani, nem tudja jeleneteit előkészíteni, nem tudja a hatást erősíteni. Műve nem is foglal helyet az örök irodalomtörténetben; eltűnik a világ elől, s csak az antiquáriusokat foglalkoztatja. Ha fönmarad, az csak egyes művek általtörténik, ilyenek a *Nibelungok* Németországban, hol az ős nemzeti alap nem lön vallási intézmények által elfojtva, ilyen a *Divina Commedia* Olaszországban, hol Dante munkára való magas törekvése, rajongása és lángesze által megtalálja e tudós és mystikus poémában a laikus érzelmek és theologiai teoriák nem reménylett szövetségét. Midőn a művészet a XVI. században újjászületik, más példák ugyanazon összpontosítás hiányát mutatják s ugyanazon elégtelenséggel. Az első angol drámaíró, Marlowe, lángeszű ember volt; érezte mint Shakespeare a megfékezhetetlen szenvedélyek őrjöngését, az északi melancholia nagyszerű komorságát, kora történetének véres költészetét; de nem értett a párbeszéd kifejtéséhez, az események változato-

sakká tételéhez, a helyzetek színezéséhez, a jellemelek ellentétbe állításához; költői eljárása csak folytonos kinzás és phrázis nélküli halál; hatalmas, de elavult drámáit csak műértők ismerik. Hogy az élet tragikus eszméje teljes fényében tűnjék föl előttünk, ő utána szükség volt egy nagyobb lángészre, ki a szerzett tapasztalatokat felhasználva, még egyszer elénk vezesse ugyanazon jellemeket; ezt Shakespeare tette, — a ki, miután maga is tapogatódzott nem egyszer, elődjének kísérletei helyébe állítá ama változatos, teljes és mély életet, melyet a primitiv művészet nem tudott kifejezni. Másrészről, minden irodalmi kor vége felé, a hanyatlás korszakát lehet észlelni; a művészet ott megromlott, előregedett, meghült a gyakorlat és conventio által. Itt is hiányzik a hatások összpontosulása; de hibája nem a tudatlanságban rejlik. Sőt ellenkezőleg, a költők sohasem voltak oly tudósok; valamennyi eljárásuk tökéletesített és átgondolt volt, de még közös téren is mozognak; egyaránt nyitva áll mindenki előtt. A költői nyelv készen van; a legkisebb író is tudja, hogyan kell konstruálni a phrázist, hogyan kell összeilleszteni két rímet, hogyan kell jól elrendezni a kifejlést. A mi a művészetet alásülyeszti, az az érzelem gyöngesége. A nagy conceptio, mely alkotó és föntartá a mesterek műveit, elsatnyul és elzüllik; csak reminiscentiák és hagyományok által táplálják azt. Nem fejtik ki többé egészen; megrontják

idegen szellem belezavarásával; változatosság által vélik tökéletesíteni. Ilyen volt a görög színház Euripides idejében, és a francia színház Voltaire korában. A külső forma ugyanaz volt, mi azelőtt; de az abban lakozó lélek megváltozott, s ezen ellenmondás sértő. Euripides megtartja Aeschylostól és Sophoklestől a külsőségeket, a khorusokat, a mértéket, az isteni és hősi személyeket; de lealacsonyítja őket a mindennapi élet érzelmeivel és intrikáival, ügyvédi és sophistikus párbeszédet ad szájukba, szereti őket kalandozásaikban, panaszolkodásaikban és gyöngeségeikben föltüntetni. Voltaire elfogadja és alkalmazza Racine és Corneille minden illemét és szerkezetét, ő is jellemzi a bizalmasokat, a főpapokat, a hercegeket és herczegnőket, a lovagi és elegáns szerelmet, alkalmazza az alexandrint, az általános és nemes stílt, az álmokat, a jóslatokat, szintén foglalkozik az Istenekkel; de megtoldja mindezt az angol színháztól kölcsönzött izgalmas intrikákkal; történeti mezt igyekszik vonni azokra, bölcsészeti és emberbaráti intentiókat léptet föl, királyok és papok elleni támadásokat csusztat azokba; Voltaire közérzület és kor elleni gondolkozó és ujító. Mindkettőnél a mű különböző elemei nem folynak össze egy központ felé. Az antik redőzet (drape) zavarja az újabb érzelmeket, az újabb érzelmek pedig fölhasítják az antik redőzetet. A személyek kettős szerepeik között bizonytalanságban

maradnak; Voltaire-i az *Encyclopaedia* által felvilágosult hercegek, Euripides-i a rhetorok iskolája által elfinomodott hősök. Alakjuk kettős masque alatt ingadozik; elvesznek alatta, nem is látni őket, sőt nem is élnek többé, csak koronkénti föllélegzéseikben adnak némi életjelt magokról. Az olvasó mellőzi ezen önmagától megdőlő világot és oly műveket keres föl, melyekben az élő lények példája szerint minden rész szerv, melyek egységes hatás elérésére törekszenek.

Ezeket az irodalmi korok közepén találni, ez a mozzanat az, melyben valamely művészet virágzik; először csirájában van, kissé később virágzásban. E fokon a hatások egyesülése teljes és csodálatos harmonia egyensúlyozza közöttük a jellemvonásokat, a stílt és a cselekvényt. E mozzanat föltalálható Görögországban Sophokles idejében, s ha nem csalódom még tisztábban Aeschylus korában, midőn a tragédia eredetének megfelelően még dythirambikus ének volt, midőn az isteni tisztelet vallási érzelme egészen áthatotta a kebleket, midőn a hősi vagy isteni legenda óriási alakjai teljes testalkattal birtak, midőn az emberi életet vezető fatum és a társadalmi élet őrző igazsága szötte és metszette el a sors szálait, a sötét, jóslatszerű, prófétai borzasztóságú látományhoz hasonló fenségű költészet hangjai mellett. Racine-nál a szónoki képességek, a tiszta és nemes dictio, a tudományos compositio, a gon-

dos fejlesztés, a színi illendőség, a hercegi udvariasság, az udvar és terem udvariasságainak és illemének teljes egybehangzását találhatják. Hasonló összhangot fognak észlelni Shakespearenél, ha tekintetbe veszik, hogy az érintetlen és teljes embert festve, alkalmaznia kellett itt-ott a legköltőibb verseket, a legbensőbb prózát, a stil összes ellentéteit, hogy kifejezze egymásután az emberi természet magasságait és mélységeit, a női jellemek válogatott finomságát, a férfi jellemek hajlíthatatlan hevét, a népi erkölcsök kegyetlen nyersségét és a világi életmód szörszálhasogató agyafúrtságát, a folyó társalgás üres csevegését és a szélsőségek indulatainak túlzottságait, a kicsinyes köznapi események előre nem sejtett véletlenségeit és a mértékletlen szenvedélyek kényszerét. Legyenek az eljárások még oly különbözők, a nagy íróknál mindig összpontosulnak a tényezők; összefolynak La Fontaine meséiben úgy mint Bossuet halotti beszédeiben, Voltaire elbeszélésében úgy mint Dante stancáiban, Lord Byron *Don Juan*-jában úgy mint Plato dialogusaiban, a régieknél úgy mint a moderneknél, a romantikusoknál ép' úgy mint a klasszikusoknál. A mesterek példája nem erőszakol a követőkre semmiféle stilt, semmiféle elrendezést, semmiféle határozott formát. Ha valami sikerül ily hang által, az sikerülhet ellenkező hang által is, csak egyre van szükség, hogy a mű egészen belépjen ama hangba;

minden erejével egy cél felé kell törekednie. A művészet úgy mint a természet, teremtményeit mindenféle formákba önti; de hogy a teremtmény életképes legyen, arra szükséges a művészetben, hogy a természet módja szerint, hol a részek egészet képeznek, a legcsekélyebb elem is az egész szolgálatában álljon.

III.

Hátra van még a physikai embert feltüntető művészetek megfigyelése, és különböző elemeiknek kiválasztása, főleg a festészetéi, mely valamennyi között a leggazdagabb. A képen élő testeket lehet látni, ezek alkotják azt; e testeken két lényeges részt különböztetünk meg: a csontos, izmokkal ellátott vázat, tehát az izomrendszert és e vázat takaró külső felruházást, t. i. az érzékeny és színes bőrt. Azt észreveszszük azonnal, hogy e két elemnek harmoniában kell állani. Correggio fehér, nőies bőre nem található Michel-Angelo hősies izomrendszerén. Hasonlóképen áll ez egy harmadik elemre nézve, ez a testtartás és az arczkifejezés; bizonyos mósolyok csak bizonyos testekre illenek. Egy jól táplált harczos, egy megtermett Zsuzsánna, vagy Rubens egy húsos Magdolnája sohasem fog oly érző, oly finom és oly mély kifejezéssel birni, mint minőt da Vinci adott alakjainak. Ezek azonban csak a legdurvább és legkülsőbb összhangzási föltételek; vannak mélyebbek is, melyek

nem kevésbé szükségesek. Valamennyi izom, valamennyi csont, valamennyi ízület, a physikai ember valamennyi részlete azt jellemző tulajdonsággal bír; valamennyi különböző jellemvonást tud kifejezni. Egy doktor lábujja és kulcsesontja nem olyan mint egy harcosé; a test legparányibb része, teljessége, alakja, színe, kiterjedése által hozzájárul az emberi testnek eme vagy ama faj szerinti előállításához. Végtelen számú elemmel van itt dolgunk, melyek hatásának össze kell folyni; ha a művész azok valamelyikét mellözi, akkor gyöngíti erejét, ha ellenkezően használja föl, akkor elnyomja a többiek hatását. Azért tanulmányozták az újjászületés mesterei oly szorgalmasan az emberi testet; azért fordított arra Michel-Angelo tizenkét évet. Ez nem volt pedanteria, nem a betű szerinti megfigyelés szörszálhasogatása. Az emberi test külső része képezi a szobrász és festő kincsét, úgy, miként a belső rész az emberi lélek a dráma- és regényíróét. Valamely ideg kiemelkedése ép oly fontos az egyikre nézve, mint valamely szokás uralma a másiknál. Nemcsak arra kell gondolnia, hogy életképes testet alkosson, hanem erélyest és gyönyörűt is. Minél jobban domborítja ki szellemében a formát, 'a különbözőségeket, a függést és szokást, annál helyesebben alkalmazhatja azokat művében; s ha önök behatóbban tanulmányozzák nagy századok alakjait, látni fogják, hogy a saroktól a koponyáig, az ivelt lábak

elhajlásától az arcz redőiig csak egy arány, egy forma, a hús színének csak egy hangja van, mely nem zavar ama jellemvonás kidomborításában, melyet a művész ki akar fejezni.

Itt új elemek merülnek föl, vagy jobban mondva, ugyanazon elemek más szempont alá esnek. A test körrajzát jelölő vonalok, melyek a körrajzban a mélyedéseket és kidomborodásokat tüntetik föl, értékkel bírnak magokban véve is; s a szerint, mint egyenesek, görbék, összefonottak, töröttek vagy szabálytalanok, különböző benyomásokat gyakorolnak ránk. Ugyanigy áll a dolog azon tömegekre nézve, melyek a testet alkotják, arányaiknak önmagokban is jellemző erejük van; a nagyság különböző viszonyai szerint, melyek a fejet a törzsszel, a törzset a tagokkal, a tagokat magok között egyesítik, — különböző benyomásokat tapasztalunk. Van a testnek bizonyos architektúrája és az élő részeket egyesítő szervi összefüzéshez, hozzá kell adnunk a matematikai összefüggéseket, melyek meghatározzák méreteiket és elvont körrajzaikat. E tekintetben oszlophoz lehet a testet hasonlítani; az átmérő és magasság aránya adja az ioniait vagy dórt, a nemest vagy alárendeltet. Épen úgy, az összes nagyság és a fej mérete közötti arány képezi a florenczi vagy római fejet. Az oszlop magasságának nem szabad nagyobbak lenni vastagságának önmaga által való bizonyos számú szorzatánál; hasonlólag kell

kiterjeszkedni a test összeségének és nem szabad a fej egységéből kiinduló bizonyos számú szorzatot felülmulnia. A test valamennyi részének megvan így a maga matematikai mértéke, de nincs itt azért szigorú kényszer, mert váltakozhatnak a kiterjedésben s ezen váltakozás különböző fokai, különböző jellemvonásokat fejez ki. A művész itt új segédeszközök birtokába jut; választhat kicsiny fejeket és hosszú testeket mint Michel-Angelo, egyszerű és hatalmas vonalakat mint Fra Bartholomeo, hullámszó és különböző elhajlású körrajzokat mint Correggio. Az egyensúlyban vagy harcban levő csoportok, az egyenes vagy görbe testtartások, a tableau sokféle tervei vagy sokféle fokai különböző symetriákat fognak neki szolgáltatni. Egy fresko vagy kép négyszög, derékszög, kör, iv-hajlás, szóval, kiterjedési sík, melyen az emberi összeállítás épületet emel. Tekintsék meg a rézmetszvényekben Baccio Bandinelli *Szent Sebestyén vértanuját*, vagy Raphael *Athenei Iskoláját* s önök a szép ama nemét fogják érezni, melyet a görögök egészen zenei névvel eurythmikusnak neveztek. Nézzék meg az ugyanazon tárgyat kétféle feldolgozásban feltüntető képeket, Titian és Correggio *Antiopeját* s meg fogják találni a vonalak méretének különböző hatásait. Ez tehát új tényező, melyet ugyanazon értelemben kell használni mint a többit, s melynek elhanyagolása gátolja a jellemvonás teljes kifejezését.

Az utolsó elemhez jutottam, mely főfontosságú, ez a színezés. Magában véve és utánzó alkalmazásán kívül, a színezésnek, mint a vonaloknak jelentmények van. Színek létrája az, mely nem fejez ki semmiféle reális tárgyat, és mint a vonalakból álló arabeszk, mely nem utánoz semmiféle természeti tárgyat, lehet gazdag vagy egyszerű, elegáns vagy nehézkes. Összeillesztéseknek hatása van, s így benyomásuk is ezen összeillesztések szerint módosul. A kép színes felület, melyen a különböző hangok és világossági fokok bizonyos megválasztással vannak felosztva; ez benső lényege; hogy e színek és világossági fokok alakokat, diszitéseket, architektúrákat képezzenek, ez más tulajdonság, mely nem akadályozza az első tulajdonságok egész fontosságát és teljes jogait. A színek saját értéke rendkívüli, s azoknak a festők által való elhelyezése meghatározza műveik utolsó tényezőjét. De ezen elemben a világosság és homály általános foka szerint több elem foglaltatik; Guido fehért, ezüst- és palaszürkét, halványkéket használ, mindent teljes világítással fest. Caravaggio feketét, szén-szürkét, komort, földszinűt; mindent setét árnyban fest. — De másfelől a világosság és árny ellentéte ugyanazon képen többé-kevésbé erős, többé-kevésbé beosztott. Önök ismerik ama finom fokozatot, mely Vincinél észrevétlenül emeli ki az árny köréből a formát, ama pompás fokozatot, mely Correggionál előlépteti az erősebb fényt az általá-

nos világításból; ismerik ama heves feltünést, melylyel Riberanál egy fényhang hirtelen feltör a gyászos homályból; ismerik a nedves és sárgás levegőt, melyen Rembrandt áttöri a nap fényét, vagy melyen átszillogtat egy elveszett sugarat. — Végre, a fény fókain kívül, a fény-hangok, a szerint, mint egyik a másik kiegészítője vagy nem, * birnak összhanggal és dissonantiával; kívánják vagy kizárják egymást; a narancs, az ibolya, a piros, a zöld és valamennyi más egyszerűek és keverték s rokonságuk által, a hangjegyek egymásutánjaként, teljes és erős, nyers és durva, vagy édes és lágy harmoniát képeznek. Figyeljék csak meg a Louvrebán, Veronèse *Esztherében* a sárga szín kedves fokozatát, mely a határozatlan halványságtól, a sötétebb, ezüstös, vöröses zöldes, ametyst-szinű és mindig mérsékelt és korlátozott színeken át, egyiket a másikban megállapítva, a nárcisz-féle halványtól és csillogó szalmaszintől a sárguló levél- és égő topázig emelkedik; vagy figyeljék Giorgione *Szent Családjában* a hatalmas vörös színeket, melyek a redőzetek majdnem fekete biborából indulva ki, váltakoznak s egymást megvilágítva haladnak, midőn az erős húsról mély sárga színt vetve, rezegnek és lebegnek az ujjak közelében, boncirozva terülnek el egy szűzi kebel fölött és helyenként árny- és fénytől áthatva, végre egy leányka arcát a leáldozó nap pirjával árasztják el;

* Chevreuil: *Traité du contraste des couleurs*.

önök ismerik ily elem kifejező hatalmát. Az alakokon ez azt képviseli, mit a dal mellett a kíséret; sokkal jobb, ha a színezés képviseli a dalt és az alakok adják a kíséretet; így a járulék lett a fő tényező. De legyen értékek bár mellékes vagy lényeges, akár egyszerűen a többivel egyenlő, látható, hogy ez nem kevésbé kiváló tényező és hogy a jellemvonás kifejezésére hatásának összhangban kell állania a többi hatással.

IV.

Ezen elv alapján még egyszer, utoljára fogjuk osztályozni a festők műveit. Minden különben egyenlő dolog, mint láttuk, többé-kevésbé szép, a szerint, mint abban a hatások egyesülése többé-kevésbé teljes és ezen szabály, mely az irodalom történetére alkalmazva, megkülönbözteti valamely irodalom korának egymásra következő mozzanatait, eszközt nyújt a festészet történetére alkalmazva, valamely művészi iskola egymásra következő állapotainak megkülönböztetésére.

A kezdetleges korszakban a mű még tökéletlen. A művészet hiányos, a tudatlan művész nem képes minden hatást összefoglalni. Némelyik tényezőt használja, sőt gyakran lángelesen; de a többiről még sejtelve sincsen; gátolja őt azok észrevevésében a tapasztalat hiánya vagy elfordítja szemét a civilisatio szelleme, melybe be van ékelve. Ilyen az olasz festészet állapota két első korszaká-

ban. Giotto lángész- és szellemre nézve hasonlított Raphaelhez; bírt ugyanazon gazdagsággal, ugyanazon könnyűséggel, ugyanazon eredetiséggel, az inventio ugyanazon szépségével; a harmonia és nemesség érzése nála sem volt kisebb; de a nyelv, melyben hozzánk szólt, nem volt kész és gagyogott, míg a másik beszélt. Nem tanult Perugino alatt és nem Florenczben, nem ismerte az antik szobrokat. Akkor még csak az első pillantást vetették az élő testre; nem ismerték az izmokat, nem látták azokban a kifejezési tényezőt; nem merték megérteni és szeretni a szép emberi testet; ez a pogányság szagával bírt; a theologia és mysticismus behatása igen erős volt. Így tartott a szent és symbolikus festészet másfél századig, — lényeges elemének alkalmazása nélkül. — Kezdődik a második korszak és a festőkké lett aranyműves anatomisták először mintáznak képeiken és freskoikon solid és jól alkotott tagokat. De a művészet többi része még hiányos náluk. Nem ismerik a vonalok és tömegek architektúráját, mely elhajlásokat és eszményi arányokat kívánva, széppé varázsolja át a reális testet; Verrochio, Pollaiuolo, Castagno szögletes, éktelen, izmoktól földuzzadt személyeket alkottak, melyek Leonardo da Vinci szavai szerint «diós-zsákokhoz hasonlítanak». Nem ismerik a mozgás és arckifejezés különféleiségeit és Perugino-, Fra Filippo-, Ghirlandajonál és a sixtini kápolna régi freskóin a merev, mint-

egy odaszegzett, vagy merev sorba állított alakok, hogy megélhessenek, mintegy levegő után hasztalanul kapkodni látszanak. Nem ismerik a színezés gazdagságait vagy finomságait, Signorelli, Credi, Rotticelli személyei élettelenek, szárazok, nyers relieffel tűnnek föl a levegő nélküli alapról. Antonello de Messinanak kellett Olaszországba az olasz festészetet behozni, hogy a megvilágított és megalapított fény egysége által meleg vért töltsön ereikbe. Leonardónak föl kellett találni a fény észrevétlen fokozatát, hogy a lég mélyedése által feltüntesse elenyésző domborodásaikat s befördje körrajzaikat a fényhomály kedvességében. Csak a XV. század végén fedezték föl egymásután a művészet minden elemét, csak akkor egyesíthették azok hatalmát a mester kezeiben, hogy kifejezhesse összhangjuk által a kigondolt jellemvonást.

Másfelől, midőn a XVI. század második felében a festészet hanyatlak a remekműveket létrehozott pillanatnyi összpontosítás megszűnik s nem tud többé létrejönni. Az imént hiányzott, mivel a művész nem volt eléggé tudós; de most is hiányzik, mivel a művész nem eléggé naiv. A Carrachi-k fáradhatatlan türelemmel hasztalanul tanultak, ok nélkül vették át valamennyi iskola legváltozatosabb és legtermékenyebb módszerét. Az eltérő hatásoknak épen ezen összerakott egysége helyezte műveiket mélyebbre. Ér-

zelmők teljes összhang létrehozására igen gyöngé; vettek egyiktől, másiktól s tönkre tették magokat a kölcsönzéssel. Tudományuk ártalmukra volt oly hatásoknak ugyanazon műben való összefoglalása által, melyek nem férnek meg együtt. Annibale Caracchi *Kephalos*-a a Farnesina palotában Michel-Angelo-féle harczos izmaival bír, a velenceiektől kölcsönzött váll-szélességgel és húsbősséggel, Corregiotól vett mosolylyal és arczsontokkal; visszatetszést szül, mert kecses és kövér athletát ábrázol; Guido *Szent Sebestyén*-je a Louvreban egy antik Antinous-törzs, áthatva oly fény által, mely erejénél fogva Correggióra, kékes hangja által Prudhonra emlékeztet; szintén visszatetszést szül, mert küzdtéri, férfias ifjút látunk, — ki sentimentalis és szeretetreméltó. E hanyatlás korszakában a fej kifejezése mindenütt ellentmondásban áll a testével; találni fognak boldog, ájtatos, világi nők, világfiak, grisetek, fiatal apródok, cselédek arczaira, melyek földuzzadt izomrendszer, — erőteljes testekre vannak helyezve; mindnyájan Isteneket és szenteket alkotnak, kik unalmas szónokok; nymphákat és madonnákat, kik salon-istennők, gyakrabban oly személyek, kik két szerep között ingadozva, egyiknek sem felelnek meg és semmik. Hasonló ellentmondások akadályozták haladása közben a flamand festészetet, mivel az Michel Coxie-, Martin Heemskerck-kel, Franz Floris-, Henri Golzius-szal

és Jean Rottenhammerral olaszszá akar lenni. Mert hogy a flamand művészet emelkedhessék és hogy megvalósíthassa feladatát, arra a nemzeti lelkesedés új folyamát kellett az idegen átültetésekbe bocsájtani és az emelkedést a nemzeti ösztönökre fektetni. Tehát csupán Rubenssel és kortársaival tűnik föl a teljes összhang eredetisége; a művészet elemei, melyek azelőtt csak ellentmondásokra csoportosultak össze, most egymás kiegészítésére társulnak és életképes művek foglalják el a korcsszülöttek helyét.

A kezdetleges és a hanyatlási korszakok között rendesen egy virágzási korszak foglal helyet. De tegyük föl, hogy fölmerül az, miként gyakran megtörténik, az összes korszak közepén és azon csekély körben, mely a tudatlanságot a rossz izlés-től elválasztja, tegyük föl, hogy fölmerül mint az néha megtörténik, akkor, midőn valamely ember vagy izolált műről van szó, excentrikus pontban, azért a mestermű előidézője mindig a hatások általános egyesülése. Ezen igazság bebizonyítására az olasz festészet története a legkülönbözőbb és a leghatározottabb példákat szolgáltatja. Ezen egy-ség, melyhez a mesterek egész művészete alkalmazkodik, követendő s egészen föltárul általa a lángeszök lényegét képező felfogás finomsága, eljárásuk ellentétessége, valamint conceptiójuk összefüggése. Önök látták Vincinél ez alakok magas, majdnem nőies eleganciáját, a meghatároz-

hatatlan mosolyt, a vonások mély kifejezését, a melancholikus fensőbbiséget vagy a szellemek válogatott finomságát, a keresett vagy eredeti testtartásokat, egyesülve a körrajzok hullámzó simulékonyságával, a homályos megvilágítás titokteljes kellemével, a növekedő árny határozatlan mélyedéseivel, a mintázás észrevétlen fokozataival, a felhős perspectiva idegen szépségével. Önök látták a velenczeieknél a teljes és gazdag fényt, a rokon és ellentétes hangok derült és helyes összhangzását, a szín érzéki fényének a díszletek csillogásával, a nyílt erélylyel vagy a fejek patriciusi nemességével, vagy a teljes és élő hús ingerlő gyönyörével, a csoportok könnyű és élénk mozgalmaival, a boldogság általános földerülésével való egyesülését. Raphael egy freskójában a színek mérséklése megfelel a szoborszerű alakok erejének és szilárdságának, az elrendezés nyugodt architektúrájának, a fejek komolyságának és egyszerűségének, a test-tartások mérsékelt mozdulatainak, a kifejezések ünnepélyessége és fönkelt erkölcsiségének. Correggio egyik képe Alcine bűvös kertjéhez hasonlít, hol a fények szövetkezésének csábja, a hullámzó vagy törött vonalak incselkedő és hizelgő bája, a női testek kerekded puhasága és csillogó fehérsége, az alakok pikáns szabálytalansága, az élénkség, a gyöngédség, a kifejezések és mozdulatok változatossága egyesül, hogy ama finom, rendkívüli boldogság álmát

alkossák, melyet egy tündér varázsa, egy nő szerelme rendez kedvesének. Az egész mű rendkívüli eredetiséggel bír; uralkodó és ősi érzés hajtja és ágoztatja szét a hatások e komplikált vegetációját; Beato Angeliconál ez a természet fölötti világítás visiójában és az égi boldogság mystikus felfogásában rejlik; Rembrandtnál a ködös homályban elhaló fény és a gyötrelmes való fájdalmas érzetének eszméjében. Rubens-, Ruysdael-, Poussin- és Lesueurnél valamint Prudhon- és Delacroixnál ugyanazon rangú eszmét fogják találni, mely meghatározza és egyesíti a vonalok faját, a típusok megválasztását, a csoportok elrendezését, a kifejezéseket, mozdulatokat és színezéseket. Tehet a kritika bármit, nem fejtethi ki valamennyi tényezőt; számtalanok azok és igen mélyek; az élet a lángész művében ugyanaz, mi a természetben; behat az a végtelen részletig; semmiféle elemzés által sem lehet azt kimeríteni. De az egyikben úgy mint a másikban a vizsgálódás konstatálja a lényeges összhangokat, a kölcsönös viszonyokat, a cél felé törő irányt és az összes harmoniát, melyek minden részleteit nem sikerül kifejtteni.

V.

Most már felölelhetjük, uraim, egy tekintettel az egész művészetet és megérthetjük azon

elvet, mely kijelöli valamennyi műnek rangját a létrán. Fölvettük, előbbi vizsgálódásaink szerint, hogy a remekmű oly részek rendszere, melyek majd minden darabja alkotott, mint az az építészet- és zenében történik; majd a valóság valamely tárgya után reprodukált, mint az az irodalomban, szobrászatban és festészetben történik, s visszaemlékezhetünk arra, hogy a művészet célja ezen összes által valamely kiváló jellemvonást feltüntetni. Következtettük ama záradékot, hogy a mű annál jobb, minél feltünőbb és uralkodóbb annak jellemvonása. A kiváló jellemvonásban két szempontot különböztettünk meg, fontosságát, állandóbb és elemibb tulajdonsága szerint és kedvezőségét, azon képessége szerint, melyet ama egyénnek és csoportnak — melyben foglaltatik — föntartására és kifejtésére szolgáltat. Láttuk, hogy ama két szempontnak, melyek alapján a jellemvonások értékei meghatározandók, megfelelő két létra, melyek segélyével a remekműveket mérlegelni lehet. Megjegyeztük, hogy e két szempont egyben összpontosul és hogy összegében a fontos és kedvező jellemvonás mindig tulajdonképen mérsékelt erő, majd másokra, majd magára való hatása által; miből következik, hogy a jellemvonás kétféle értékkel bíró, kétféle hatalom. Vizsgáltuk továbbá, hogyan nyilvánulhat az a remekműben világosabban mint a természetben, s láttuk, hogy ott erősebb reliefet kap, midőn a

művész, műve valamennyi elemét alkalmazva, összefoglalja valamennyi hatásait. Így keletkezett előttünk egy harmadik létra és láttuk, hogy a remekművek annál szebbek, minél jobban sikerült a jellemvonást kiemelkedővé, általánosan uralkodóvá tenni. Mestermű az, melyben a legnagyobb hatalom legfőbb kifejtését nyeri. A festészet nyelvén szólva fensőbb mű az, melyben a jellemvonás, mely a természetben a lehető legnagyobb értékkel bír, a művészet által lehető legnagyobb növekedését nyeri. Legyen szabad ugyanezen dolgot kevésbé technikus stílusban kifejeznem. Mestereink, a görögök, megtanítanak a művészetnek úgy mint egyébnek elméletére. Tekintsenek azon egymásra következő átalakulásokra, melyek lassanként felállítottak templomaikban egy *Jupiter mansuetust*, egy *Miloi Venust*, egy *Vadászó Dianát*, oly Junot, mint a Ludvisi-félét, a Parthenon párkáit és valamennyi tökéletes képet, melyek töredezett maradványrészeik elegendők arra, hogy meggyőzzenek, napjainkban művészetünk túlzásai- és hiányairól. Felfogásának három stádiuma bizonyára ama három lépés, melyek doctrinánkig vezettek. Kezdetben Isteneik nem egyebek mint elemi, az universum mély erői, az Anyaföld, Titánok, hullámozó Folyók, Jupiter Pluvius, a Nap-Herkules. Kissé később ugyanezen Istenek fölszabadítják emberiségüket, elmerülve a természet kegyetlen erélyében és a

harczó Pallas, a vadászó Artemis, a szabadító Apollo, a szörnyeket megfékező Herkules, valamennyi kedvező erő, a teljes alakok nemes korát képezi, melyeket Homér poémája arany trónusokra helyezett. Századok folynak el, mielőtt azok a földre szállnának; a sokáig kezelt vonalak és arányok újra megerednek és fölemelik az isteni eszmetérhét, melyet vinniök kell. Végre az ember ujjai érzbe és márványba vésik e halhatatlan formákat; az ősi conceptio először a templomok mysteriumaiban kidolgozva, azután a dalnokok álmai által átalakulva, eléri tökélyét a szobrász kezei alatt.

A fordító jegyzetei.

¹ Százforintos lap (Christ aux cent florins, Hundertguldenblatt). Rembrandt, mint ismeretes, a festészet mellett nagy mérvben foglalkozott metszéssel is; több mint 370 karcza van, melyek jelesebbjei között van a Krisztust ábrázoló is, száraz tűvel (trockene Nadel), tehát nem etetéssel (Aetzung) készült karcz, melynek minden lapját a traditio szerint száz forinttal adta volna el.

² Michel-Angelo legjelesebb szoborművei a florenczi Szent Lőrincz templom ama világhírű kápolnájában, hol a Mediciek temetkeztek. E szoborművek két sir-empléket ékítnék; az egyik Medici Lőrinczé, a másik Juliáné. A napot és éjet, a hajnalt és alkonyt allegorizálják, míg Juliánban a tetterőt, Lőrinczben az elmélyedést látszott megtestesíteni.

³ Taine ezt hibásan állítja a kettős vérkeringést illetőleg: élők szülése s a tüdőnek tüdőzacskóval való körülvétele együttjár az emlővel, de a kettős vérkeringés nem, mert megtaláljuk ezt a madaraknál is és tökéletlenebb kifejlődésében a hüllőknél, kétéletűeknél és halaknál is.

⁴ Canon. Posztó-, vagy selyem-diszítmény, mely bodrosan és szalagosan a nadrág alsó végére volt varrva és úgy vette ki magát, mint igen bő harisnya felső része. — «Az ő nagy canonja miatt szeretett belé? Szalagjainak halmaza csábította el?» mondja Molière («Sont-ce ses grands canons, qui vous le font aimer? L'amas de ses rubans a-t-il su vous charmer?» *Mis.*

II. 1). Canonnak neveztek valami kerek szabású, igen bő, gyakran csipkével ékesített diszitményt is, vászonból, melyet a térd alatt megerősítettek és a mely sokszor leért a lábszár közepéig. «Ama széles kanonok, a melyekbe minden reggel mintegy békóba beledugjuk a lábakat.» («De ces larges canons, ou comme en des entraves on met tous les matins ses deux jambes esclaves.» Molière, *Ec. des Maris* I. 6.). Az udvaronecz széles canont viselt. («Le courtisan portait de larges canons.» La Bruy.)

⁵ *Rhingrave*. Régi ruha, nagyon bő, sok szalaggal diszített; térdig érő nadrág, mely a harisnya által volt a térdhez erősítve. «Rabszolgaként hódolva önnek, talán bő rhingravejának szépségével igézte meg szívét?» mondja Molière («Est-ce par les appas de sa vaste rhingrave, qu'il a gagné votre âme en faisant votre esclave?» *Misanth.* II. 1.). «Van egy legényem, a kinek nincsen párja egy rhingrave kiállításában és egy másik, a ki egy kabát varrásában hőse korának.» («J'ai chez moi un garçon qui, pour monter une rhingrave, est le plus grand genie du monde, et un autre qui, pour assembler un pourpoint, est le heros de notre temps.» Molière, *Bourg. gent.* II. 8.)

⁶ *Lazarille de Tormes* hibásan fordul elő Taine-nél, mert a spanyol regény címe *Lazarillo de Tormes*, Diego Hurtado de Mendoza (szül. 1503-ban) tudós, harcos, költő, követ, államférfi és történész műve. *Lazarille*, miként Tieckor György mondja (*Geschichte der schönen Literatur in Spanien* I. köt. 399. lapon) egy lángész műve, mely magasan áll előzői között. Állítólag egy fiú, a kicsiny Lázár önéletirata, ki egy malomban, Salamanca mellett, a Tormes part-

ján született és durva, nyers anyja által egy vak koldus vezetésével bízott meg, talán a legalacsonyabb küldetéssel, mely akkor Spanyolországban gondolható volt. Lazarillo ezt fölhasználja, mennyire csak lehetséges. Kifogyhatatlan derűtséggel és gyors felfogási tehetséggel megtanulja egyszersmind ama ravaszságot, és gonoszságot, mely őt nagyobb csalások- és sokféle kalandokra és bűnökre képesíti, melyekben egymásután egy pap, egy nagyravágysában éhenhaló nemes, egy szerzetes, egy bűnbocsánat-áruló, egy káplán és hivatalnok szolgálatában folyton süllyed, míg végre a legnemtelenebb indokok folytán megnőszülve, letelepedik. Itt végződik a történet, tulajdonképeni záradék nélkül, nem is jelezve, hogy erre még következnek valami.

⁷ A koldusregények nagy szerepet játszanak a spanyol irodalomban. Nálunk nem ismeretes műfaj; ered a picaro-elnevezésből, mely tulajdonképen bohócot, tréfás gonoszt, csalót, koldust is jelent s a pórias izlés (*gusto picaresco*) kifejezője.

⁸ *Sigisbeismus*. Sigisbeé, máskép cavalier servant, oly ember, a ki igen buzgó látogatója valamely háznak és igen nagy szolgálatkészséggel forgolódik a ház úrnője körül. «Vakmerően szerelemnek neveznek egy kevés napig tartó szeszélyt.» (Volt. *Dict. phil.* Amour). Olaszúl *cicisbeo*: udvarló; Pasqualino szerint a francia *chiche*, *petit* és *beau* szók összevonásából származott.

⁹ *Fioretti* (apró virágok), újabban Nápolyban «*Fioretti di San Franciesco*» cím alatt 1839-ben közétéve, a XIV. század első feléből származó legenda, melynek szerzője ismeretlen. Tárgya Assisi Szent Ferenc csodatetteinek és szent életének dicsőítése.

¹⁰ *Imitatio*. «De imitatione Christi» (Krisztus követéséről) Kempis Tamás nevezetes műve. Kempis Tamás, tulajdonképen Hamerken vagy Hammerlein (Molleolus) szül. 1380 vagy 1388-ban, Kempenben, Kölnben, meghalt 1471-ben; ő a XV. század legnagyobb mystikusa, ki theologiai és ascetikai művei által lett nevezetes. Legkiválóbb műve a fentidézett, mely ritka nevezetességre emelkedett s a biblia után legtöbb, 1800 kiadást ért; lefordíttatott mindenféle nyelvre és sokat szolgáltatott a scholastikai dialektika megtörésére. Némelyek kétségbe vonták, hogy Kempis volna a mű szerzője s egy benediktinusnak, Gersonnak tulajdonították azt 1240-ből; némelyek pedig több mű kivonatos compillatiójának tartják azt, s úgy vélekednek, hogy Kempis csak részben volna szerzője.

- ¹¹ «Ki mint tudatlan indus, botorúl
Eldobja a gyöngyöt, mi többet ér
Mint népe birodalma; kinek szeme,
Mely könyben olvadozni nem szokott,
Ugy önti most megáradt csöpjeit
Mint gyógygyerős nedvét a mézgafa.»
(Szász K. ford.)

- ¹² « A való
Félelminél a képzelt rém nagyobb,
Az eszme, melyben még a gyilkolás csak
Agyrém, valómat úgy megrendíté,
Hogy léterőm mind képzeletbe fül,
S előtte semmi sincs: csak a mi nincs!»
(Szász K. ford.)

TÁRGYMUTATÓ.

Lap
7

- E tanulmány tárgya és módszere. Az eszmény szó értelme
- I. Ugy tűnik föl, mintha valamennyi jellemvonás egyenlő értékkel bírna. — Logikai igazságok. — Történeti igazságok. — Ugyanazon tárgy előadásának különböző módjai. — A fősvény, az atya, a szerelmesek az irodalomban. — A festészetben Krisztus utolsó vacsorája Rembrandt- és Veronesetól, Raphael és Rubens mythológiái, da Vinci, Michel-Angelo és Correggio Lédái. — Valamennyi fontos jellemvonás abszolút értéke 7
- II. Különböző művek kisebb-nagyobb értéke. — Az izlések és végső ítéletek megegyezése különböző pontok felett. — A vélemény tekintélye megerősítve a vélemény előadásának módja által. — Utolsó megerősítés a kritika modern eljárása által. — Vannak szabályok, melyek meghatározzák a remekmű értékét 15
- III. A remekmű definitioja. — A két föltétel, mit be kell töltenie. — A remekművek kisebb-nagyobb értéke, a szerint, mint e két föltétel többé-kevésbé be van töltve. — Alkalmazása az utánczó művészetekre. — Hogyan és minő korlátozással alkalmazkodik e szabály a nem utánczó művészetekhez 18

1. §. A jellemvonás fontosságának foka.

- I. Miben áll a jellemvonás fontossága. — A jellemvonások beosztásának elve a természettudományokban. — A legfontosabb jellemvonás a legkevésbé változatos. — Példák a növény- és állattan köréből. — Maga után von és elvon fontosabb és kevésbé változó jellemvonásokat. — Példák az állattanból. — Kévesbbé változó, mert elemibb. — Állat- és növénytani példák 21
- II. Ezen elvnek az erkölcsi emberre való alkalmazása. — Az erkölcsi emberben levő jellemvonások beosztási rendjének meghatározására szolgáló eszköz. — Változásaik foka mérlegelve a történelem által. — Állandóságuk

- rendje. — A pillanat és divat jellemvonásai. — Példák. — Egy történeti fél-korszakig tartó jellemvonások. — Példák. — Egy történeti egész korszakig tartó jellemvonások. — Példák. — A nép egy korán át tartó jellemvonások. — Példák. — Ugyanazon törzsből származó népek közös jellemvonásai. — Az egész emberiséggel közös jellemvonások. — A legállandóbb jellemvonások a legelemiebbek. — Példák 29
- III. Ezen erkölcsi értékek fokának megfelel az irodalmi értékek foka. — A divat és pillanat irodalma. — A folyamatban levő irodalom. — *L'Astrée, la Clélie, l'Euphues l'Adone, Hudibras, Atala*. — A törvény próbája és ellenpróbája. — Felsőbb izolált művek más alsóbbak között ugyanazon szerzőtől; *Gil-Blas, Manon Lescaut, Don Quijote, Robinson Crusoe*. — Alsóbb rendű részek nagyobb író művében; Racine herczegai, a clownok és lovagok Shakespearenél. — A nagy irodalmi művek által feltüntetett jellemvonások állandósága és mélysége. — A történelmi irodalom modern eljárásából vont próba. — Ind poémák, spanyol regények és drámák, Racine színháza, Dante és Goethe korszakai. — Bizonyos művek által kifejezett általános jellemvonások. — A Psalmusok, Imitatiók, Homér, Plato, Shakespeare. — *Robinson Crusoe, Candide, Don Quijote* 41
- IV. Ugyanezen elv alkalmazása a physikai emberre. — Nagyon változó jellemvonások a physikai emberben. — A divatos ruha. — A ruha általában. — A mesterség és viszony különlegességei. — A történeti korszak kinyomata. — A történelem elégtelensége a physikai jellemvonások változatosságának megmérésére. — Az elemi jellemvonásnak az állandó jellemvonás alá való helyezése. — A physikai ember benső és mély jellemvonásai. A csontváz. — Az élő bőr. — A vérmérsék és faj különféleségei 51
- V. A plastikai értékek foka megfelel a physikai értékek fokának. — Művek, melyek a használatban levő ruhát vagy általában a ruhát tüntetik föl. — Művek, melyek kifejezik a mesterség, helyzet, jellemvonás és történeti korok sajátosságait. — Hogarth és az angol festők. — Az olasz festészet korszakai. — Gyermekek-kor. — Virágzás

kor. — Hanyatlási kor. — A művek többé-kevésbé tökéletesek, a szerint mint a physikai élet érzelme többé-kevésbé uralkodó. — Ugyanazon törvény a más iskolákban. — A különféle iskolák által kifejezett különféle fajok és vérmérsékek. — A florenczi, velencei, flamand, spanyol typus	56
VI. Záradék. — A jellemvonás átengedi a műnek fontossága fokát	65

2. §. A jellemvonás kedvezőségének foka.

I. A két szempont összefüggése és megkülönböztetése. — Miben áll az erkölcsi jellemvonás kedvezősége. — Az egyénben. — Az ész és az akarat. — A társadalomban. — A szerelem hatalma. — A kedvező értékek rangja az erkölcsi jellemvonásban	70
II. Az irodalmi értékek megfelelő rangja. — A realizztikai vagy komikai irodalom típusai. — Példák. — Henri Monnier. — Koldusregények. — Balzac. — Fielding. — Walter Scott. — Molière. — Ama eljárások, melyeket a nagy írók köznapi személyek elégtelenségén segítettök, alkalmaznak. — A drámai és philosophiai irodalom típusai. — Shakespeare és Balzac. — Az epikai és népies irodalom típusai. — Hősök és Istenek	75
III. A kedvezőség értékeinek rangja a physikai jellemvonásokban. — Az egészség. — A természeti typus tökélye. — Az athletikai és gymnastikai készségek képességei. — Az erkölcsi nemesség jegyei. — Határok, melyekben a plastikus művészetek kifejezhetik a lélek életét	85
IV. A plastikai értékek megfelelő rangja. — Kóros, alakatlan vagy elsatnyult típusok. — Az antik szobrászat a hanyatlás alatt. — A byzanci művészet. — A középkori művészet. — Egészséges, de még tökéletlen, közönséges vagy nyers típusok. — Az olasz festészet a XV. században. — Rembrandt. — A kis flamandok. — Rubens. — Felsőbb típusok. — A velencei mesterek. — A florenczi mesterek. — Az athéni mesterek	89
V. Záradék. — A jellemvonások fontossága és kedvezősége megfigyelve a természetben. — A természet és művészet magasabb harmoniai	100

3. §. A hatások összpontosításának foka.

Lap

- I. Az irodalmi mű különböző elemei. — A jellemvonás. — Elemei. — A cselekvény. — Elemei. — A stil. — Elemei. — A jellemvonás, cselekvény és stil általános összpontosítása 106
- II. Valamely irodalmi korszak különböző mozzanatai meg vannak határozva az előbbi törvény által. — Az irodalmi korok kezdete. — Nem teljes összpontosítás tudatlanság által. — A gesták dalai. — Első angol drámairók. — Az irodalmi korok vége. — Nem teljes összpontosítás össze nem férő tényezők miatt. — Euripides és Voltaire. — Az irodalmi korok középpontja. — Teljes összpontosítás. — Aeschylus. — Racine. — Shakespeare 114
- III. A plastikai mű különböző elemei. — A test és elemei. — A vonalak architektúrája és elemeik. — A színezés és elemei. — Hogyan összpontosítható valamennyi elem 121
- IV. Valamely irodalom korszakának különböző mozzanatai meg vannak határozva az előbbinek törvénye által. — Kezdetleges korszakok. — Nem teljes összpontosítás tudatlanság miatt. — Symbolikus és mystikus iskolák Olaszországban. — Giotto. — Realista és anatóm festők Olaszországban. — Vinci előzői. — A hanyatlás korszakai. — Nem teljes összpontosítás össze nem férő tényezők miatt. — A Carraccik és követőik Olaszországban. — Az olasz stil utánzóit Flandriában. — Virágzási korok. — Teljes összpontosítás. — Vinci. — A velenceiek. — Raphael. — Correggio. — A törvény általánossága 127
- V. Végösszegezés. — A remekmű kitünőségének és elhelyezésének elve 133

